GİRİŞ

SSCB, hukuken 21 Aralık 1991'de ortadan kalkmış olmasına rağmen, arkasında bıraktığı miras, bölgesindeki devletler arasında uzun bir sure paylaşılamayacaktı. Bölgesel ve uluslararası alandaki genel belirsizliğin de hakim olduğu eski SSCB coğrafyasındaki gelişmeler karşısında, bir umut olarak görülen Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) yapısal sorunlar nedeniyle bölgede istikrar ve güven ortamı oluşturamamış ve bundan sonra da oluşturması mümkün görünmemektedir.

SSCB sonrası ortaya çıkan sorunların en önemlilerinden birisi de Hazar Denizi'nin paylaşımıdır. Dünyanın üçüncü büyük petrol ve doğal gaz yataklarına sahip Hazar'ın statüsünü, halen Sovyetler Birliği ve İran'ın en son 1980-de Hazar ortak kullanımıyla ilgili imzaladıkları anlaşma belirlemektedir. Ancak Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan 1991'de bağımsızlıklarına kavuşunca bu anlaşma tartışmalı hale geldi ve hukuki bir problem ortaya çıktı. İran ve Türkmenistan yeni paylaşımın, deniz tabanının beş eşit parçaya bölünmesi şeklinde yapılmasını istemektedir. Böylece kendilerine %20'lik pay düşecek. Ancak diğer üç devlet; sahip olunan sahil uzunluğuna göre paylaşım istiyor ki, bu da İran'ın payını %13'e indiriyor ve zengin petrol yataklarını Azerbaycan'a bırakıyor. Bu farklı yaklaşımlar Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde hangi uluslar arası hukuk normunun uygulanacağı konusunda belirsizliğe yol açmaktadır. Bölge devletlerinin bu konuya hukuki çerçeveden değil, daha çok kendi politik ve ekonomik çıkarları açısından bakmaları sorunun çözümü karşısında önemli bir engeldir.

Bu çalışmamın Birinci bölümde Hazar'ın coğrafi yapısını, yerini, hangi devletlerin sınırlarını çizdiğini, kimyevi yapısını ve okyanusla ilişkisini anlatmaya çalışacağım.

İkinci bölümde Hazar'ın tarihsel olarak hangi süreçten geçtiğini ve hangi devletlerin içinde ne tür anlaşmalarla paylaşıldığını iki sürece ayırarak anlatmaya çalışacağım.

Üçüncü bölümde devletler arasındaki statü sorunun hangi tarihsel bağlar taşıdığını ve koridor kavgasını anlatmaya çalışacağım.

Dördüncü bölümde ilgili devletlerin kendi siyasal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Hazar'ın statüsü konusunda ileri sürdükleri tezleri ve bu tezlerini hangi yanlarını savunduklarından bahsedeceğim.

Beşinci bölümde ise ortak bir noktanın bulunamaması ve bunun sonucunda hangi güç dengelerinin oluştuğunu anlatmaya çalışacağım.

1. HAZAR DENİZİ BÖLGESİNİN COĞRAFÎ TANIMI

Avrasya bölgesinin en önemli "yeni coğrafi" mekanı olan Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü incelerken, statü sorununu doğrudan etkileyecek olan coğrafi özelliklerini de tarif etmek gerekmektedir. Zira, tartışılan konu her şeyden önce bir coğrafi mekandır ve bu coğrafi mekanın statüsünü belirleyecek olan en önemli unsurların başında coğrafi özellikleri gelmektedir. Hazar'ın coğrafyasını bilmeden, ona kıyıdaş ülkelerin jeopolitik argümanlarını anlamak mümkün değildir. Coğrafya ile beraber burada belki de zikredilmesi gereken ikinci önemli konu da bölgenin kısa tarihçesidir. Zira, doğru yargı ancak tarih ve coğrafyanın ahenk içerisinde algılanması ile elde edilebilecektir.

1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ve İran arasında bölünen Hazar, SSCB'nin yıkılmasından sonra Dağıstan (Rusya Federasyonu), Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan tarafından çevrelenen yeni bir coğrafi statü almıştır. Hazar, coğrafya kitaplarında ve çeşitli ansiklopedilerde "dünyanın en büyük (tuzlu su) gölü" olarak tanımlansa da, tarih boyunca hep bir "deniz" olarak algılanmış ve bu şekilde isimlendirilmiştir.

Güneydoğu Avrupa ile Asya'nın birleştiği bölgede, 47.07-36.33 kuzey paralelleri, 45.43-54.20 doğu meridyenleri arasında yerleşen Hazar Denizi'nin toplam sahası 376 bin km2 ve su hacmi ise 76,700 km3'tür. Kuzeyden güneye 1.200 km uzunluğunda ve batıdan doğuya 320 km genişliğindedir. Hazar'da ortalama derinlik 184 metredir. Suyun en derin noktası Azerbaycan'a ait Lenkeran bölgesinde 1.200 m ve en sığ noktası ise kuzeyde Volga (İdil) Nehri'nin döküldüğü alanda 5 m civarındadır. Hazar'ın en geniş yeri 554 km ve en dar yeri ise 200 km'dir. Hazar sahillerinin toplam uzunluğu 7.010

km'dir. Kazakistan'ın 2.340 km, Rusya Federasyonu'nun 1.930 km, Türkmenistan'ın 1.200 km, Azerbaycan'ın 800 km ve İran'ın 740 km uzunluğunda Hazar'a kıyısı bulunmaktadır.[1]

Hazar, içerisinde Avrupa'nın en büyük ırmağı olan Volga Nehri'nin de bulunduğu 130'dan fazla, çeşitli ölçeklerdeki akarsular tarafından beslenmektedir. Volga, Hazar'a dökülen nehir sularının yüzde 82'sini karşılamaktadır. Geniş bir deltayla Hazar'a dökülen Volga'nın akıttığı büyük miktardaki su, ırmakla denizin birleştiği bölgede deniz suyunu içilebilecek kadar tatlandırır. Don ve Volga nehirleri arasındaki bağlantı kanalı ile Hazar Karadeniz'e bağlanmaktadır.

Hazar Denizi derinliğine ve su sirkülasyonuna göre üç kısma ayrılarak incelenir. Kuzey kısmı toplam yüzey alanının yüzde 28'ini kaplar ve bu alanda ortalama su derinliği 6,2 m'dir. Bu kesimde su sirkülasyonu saat yönündedir. Orta kısmı yüzde 36'lık bir alanı kaplar ve ortalama 176 m su derinliğine sahiptir. Güney kısmı ise diğer yüzde 36'lık alanı kaplar ve ortalama 325 m, maksimum 1000 m su derinliğine sahiptir.[2] Bu alanda ve orta alanda su sirkülasyonu saat yönünün tersidir.

2. HAZARIN STATÜSÜNE İLİŞKİN TARİHSEL SÜREÇ

2.1. SSCB'NİN DAĞILMASINA KADAR OLAN DÖNEM

7 ila 10. yüzyıllar arasında Hazar, Arap-İslam gölü olmuştur. Bu dönemde Hazar'ın tek bir gücün denetiminde bulunması ve belli bir düzenin olması, Hazar kıyılarında şehirleşmenin hızla gelişmesine yol açmıştır. Bu dönemde, bölgedeki ulaştırmanın hızla gelişmesi Orta Asya, İran, Yakın Doğu ve Doğu Avrupa arasında ticari ilişkilerin büyümesine yol açmıştır. Dördüncü yüz yılın başlarında Hazar havzasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Cengiz Han, Hazar'ın doğu kıyısını imparatorluğunun batı sınırı haline getirmiştir. Cengiz Handan sonra ise, oğulları Hazar'ı imparatorluğun iç gölü

[1] Rasul Gouliyev, **Petrol ve Politika**, İstanbul-1997, s.13

[2] Mehmet Kocaoğlu, **Petrol ve Strateji**, Türkeli Yayınları, 1996, s.14

haline getirmiş, Hazar ortak bir politik ve kültürel yapı içinde yer almıştır. 16. yüzyıla kadar Hazar, Müslüman-Moğol gölü olmuştur. Bu dönemde de Hazar; Avrupa, Orta Asya, Çin ve Hindistan arasındaki ticari ilişkilerde önemli rol oynamıştır. 16. yüzyıldan 17 ve 18. yüzyıllara kadar Hazar'ın güneyine hakim olan Safevilerle batısına hakim olan Rusya arasında mücadeleler sürmüştür.[3]

Günümüze kadar Hazar'ın statüsü konusuna doğrudan açıklama getiren herhangi bir belge yoktur. Fakat bu konuyu aydınlatma açısından yardımcı olabilecek, önceleri Çarlık Rusyası ile İran, daha sonraları SSCB ile İran arasında imzalanan çeşitli antlaşmalar vardır. Bu antlaşmalarda daha çok gemiciliğin serbestliği ve çeşitli denizcilik aktiviteleri konuları düzenlenmiştir. SSCB ile İran arasında iş birliğini öngören bu antlaşmalara rağmen, SSCB her zaman Hazar'da hem denizcilik, hem de askeri konularda egemen durumda olmuştur. İki devlet arasında imzalanmış konuya ilişkin belgelerde, ancak balıkçılık ve gemicilik konuları ele alınmıştır. Bu antlaşmalarda Hazar'ın statüsü ve mineral zenginliklerinin kullanımı konusunda düzenlemeler yoktur. [4]

1812 yılında İran'la Rusya arasında yaşanan savaşta İran yenilgiye uğramış ve barış yapılmasını istemiştir. Barış antlaşması 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Sarayında yapılmıştır. Her iki taraf bu antlaşma ile barış ve dostluk vaadinde bulunmuştur. İki ülke arasında sınır saptanmıştır. Antlaşmada Hazar'a ilişkin olarak serbest gemicilik hakkı tanınmıştır. Antlaşmada Rusya için Hazar'da askeri güç bulundurma hakkı getirilmiştir. Rusya ve İran arasında yapılmış bu antlaşmanın 5. maddesine göre, İran Hazar'da gemicilik haklarına sahip olabilecek, fakat askeri gemi bulundurmayacaktır.[5]

Sonraki yıllarda Rusya'nın sınırlarını güneye doğru genişletme girişimlerinde bulunmasıyla, İran'la yeniden masaya oturma ihtiyacı doğmuştur. Yeni koşullara uygun düzenleme, 22 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay Antlaşması ile yapılmıştır. Bu antlaşma ile Rusya, Kafkasya'da ve Hazar'da tek egemen güç haline gelmiştir. Türkmençay Antlaşmasının 8. maddesine göre, İran, Rus bölgesi de dahil olmak üzere

[3] Raczka Witt, "A Sea or Alike? The Caspian's Long Odyssey", **Central Asian Survey**, 2000, s.08.

[4] M. Cynthia Croissant ve Micheal P. Croissant, "Hazar'ın Statüsü Sorunu :İçeriği ve Yansımaları", **Avrasya Etütleri**, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/97, s.28

[5] Yolbars A. Kepbanov, "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability,'' **Perceptions**, Aralık 97 – Şubat 98, s.14

askeri olmayan gemilerini Hazar'da dolaştırabilecek; askeri gemiler açısından bu hak yalnız Rusya'ya ait olacaktır.

Bu Antlaşma IXX asrın sonlarına kadar bir değişikliğe maruz kalmadan esas içeriğini korudu. XX asrın başlarında Iran hükümetinin daveti üzerine Kuzey İran'da isyanı yatıştırmaya gelen Rus ordusu tamamen Kuzey İran'ı ele geçirdi, yalnız bu durum ve daha sonra başlayacak olan I Dünya Savaşı Hazar'ın statüsünü değiştirmedi.

28 Şubat 1921 tarihinde, SSCB ile İran arasında egemen eşitliği esas alan Dostluk Paktı yapılmıştır. 1813 ve 1828 antlaşmalarını yeniden düzenleyen bu belge ile İran'a, Hazar'da yeni haklar tanınmıştır. Biçimsel değişikliğe rağmen, balıkçılık, gemicilik, doğal kaynakların kullanımı ve askeri güç bulundurulması konularında SSCB her zaman baskın rol oynamıştır.[6] Bu paktın 11. maddesinde, her iki taraf için kendi bayrakları altında eşit gemicilik hakkı olduğu kabul edilmiştir.

Hazar'la ilgili SSCB ve İran arasında imzalanmış antlaşmalarda, sınır tespitine ilişkin düzenleme görülmemektedir. Böyle bir sınır çizgisi hakkında ilk bilgi, 1964 yılında İran ve SSCB arasındaki hava sahasında FIR hattının (uçuş bilgilenme bölgesi) tespitine ilişkin anlaşmada görülmektedir. [7] Bu sınır, Hazar'ın karşılıklı iki yakasında yer alan Astara ve Hasangulu limanı arasında çizilen çizgi boyunca uzamaktadır.

1970 yılında SSCB Petrol ve Sanayi Bakanlığı, petrol işletmeciliği ve jeolojik araştırmalar yapılması için Hazar'ın Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında milli sektörlere bölünmesi projesini onaylamıştır.[8] Bu bölüşüm yapılırken uluslar arası alanda uygulanmakta olan esaslar dikkate alınmıştır. Şöyle ki, Hazar'ın ortasında çizilen hat ile adı geçen ülkelerin sınırlarını birleştiren noktalardan uzatılan hatların içinde kalan alanlar bu ülkelerin alanı olarak değerlendirilmiştir.

Hazar'da çeşitli alanlarda girişimleri düzenlemek amacıyla genel antlaşmaların dışında 1924, 1925, 1927, 1957, 1963, 1972, 1980 yıllarında çeşitli spesifik antlaşmalar

[6] Raczka Witt, a.g.m., s:19.

[7] Memmed Ahmedov, "Hazar'ın Statüsü Probleminin Tarihi–Siyasi Yorumu", **Ayna Gazetesi**, 14 Şubat 1999, s.8

[8] Araz Ahmedov, ''Hezer'de Problem Var!?,'' Azerbaycan Neşriyat Nazirliyi**, Azadlıg Gazetesi** 05 nisan 1998,s:11

imzalanmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra bu cumhuriyetler bağımsızlığını kazanmış ve aralarında Hazar'ın statüsü bir sorun olarak doğmuştur. [9]

2.2. SSCB'NİN DAĞILMASINDAN SONRAKİ DÖNEM

SSCB'nin dağılmasından sonra, SSCB-İran arasında Hazar'a ilişkin yapılmış düzenlemeler tartışılır duruma gelmiştir. Hazar'a kıyıdaş ülkelerin sayısı ikiden beşe yükselmiştir. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını yeniden kazanan devletlerdir. Yeni kıyıdaş ülkelerin ortaya çıkmasıyla, Hazar'ın statüsü konusunda yapılması istenen değişikliklere ilişkin çeşitli öneriler ortaya çıkmıştır. Son on yıl, Hazar'ın Sovyet gölü olmaktan çıkarak, çok devletli denize dönüştüğü dönemdir.

1992-1993 yılları arasında, kıyıdaş devletler Astrakan (Rusya Federasyonu) ve Tahran'da bir araya gelerek Hazar'da sınırların belirlenmesi, bölgesel kalkınma, balıkçılık ve çevre sorunları gibi konuları ele almışlardır. Bu görüşmelerde Kazakistan, SSCB döneminde Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında çizilmiş sınırların esas alınarak bölüşüm yapılmasını önermiştir. Buna, Rusya Federasyonu itiraz etmiştir.

1992 yılının Şubat ayında bölgesel iş birliği amacıyla, Tahran'da yapılan bölge ülkeleri toplantısında İran, Hazar'a kıyıdaş devletler arasında çok taraflı iş birliği önerisinde bulunmuştur. Bu amaçla, Hazar'ın statüsü konusunda incelemede bulunması için komisyon oluşturulmuş ancak, taraflar arasında ciddi görüş farklılıkları nedeniyle hiçbir sonuç alınamamıştır. Bu görüşmede, Rusya'nın talebi, Hazar'ın kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olarak değerlendirilmesi şeklinde olmuştur. Rusya iddiasını ekolojik sebeplere dayandırmıştır. Hazar'ın kıyıdaş ülkeler tarafından bölüşülerek ekonomik amaçla kullanılmasının kısa dönemde ekonomik katkı sağlanmasına karşın, hassas

[9] Rüstem Memmedov , "Mejdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morýa Bçera Segodnya Zavtara" (Hazar Denizinin Hukuk Açısından Statüsü: Dün, Bugün, Yarın.), **Orta Asya ve Kafkasya Bilgi–Analiz Merkezi Dergisi,** 10 mayıs 1998, s.2

ekolojik dengesi nedeniyle, uzun vadede telafisi olmayan zararlara yol açacağını iddia etmiştir. [10]

Rusya ile Azerbaycan arasında 26 Kasım 1993 tarihinde, Rusya adına Rusya Doğal Gaz ve Enerji Bakanı Yuriy Shafranik ile Azerbaycan hükümeti arasında, Azerbaycan'da "Petrol ve Gaz Alanında Araştırma ve Geliştirme Hükümetler Arası Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma, Rusya petrol şirketi olan Lucoil'a, Azerbaycan'ın Hazar'daki "Azeri" ve "Çırak" petrol alanlarında petrol üretimine ilişkin yapılan antlaşmaya katılma imkanı sağlamıştır. Bu olay, aynı zamanda Rusya'da konuya ilgi duyan iki bakanlık arasında "savaş"ın başlamasına sebep olmuştur. Dışişleri Bakanı, Doğal Gaz ve Enerji Bakanı Yuriy Shafranik'in imzaladığı antlaşmaya şiddetle karşı çıkmış ve geçerliliğini tartışmaya açmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı, imzalanan antlaşma ile Azeri ve Çırak petrol yatakları konusuyla Azerbaycan'la masaya oturmanın, zımni olarak Hazar'daki Azerbaycan sektörünün tanıma anlamına geldiği endişesiyle bu antlaşmaya karşı çıkmıştır. Lucoil, Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından, Azeri, Çırak ve Güneşli petrol yataklarının işletilmesi konusunda yapılmış olan konsorsiyuma katılmakla ülke diplomasisine saygısızlık etmekle suçlanmış ve bu davranışın, Hazar'ın statüsü konusunda Rusya'nın tutumunu zafiyete uğrattığı iddiasında bulunulmuştur.[11]

Rusya, 5 Nisan 1994 tarihinde BM'ye sunduğu belgede, Hazar'da tek taraflı olarak yapılan girişimlerin uluslar arası sorumluluğun ihlali olduğu ve bu durumun sürmesi halinde, Rusya'nın gerekli önlemleri alma hakkının doğduğunu belirtmiştir.

1994 yılında Azerbaycan tarafıyla batılı şirketler arasında büyük yatırımları öngören antlaşma yapıldıktan sonra, Rusya buna tepki olarak, Dışişleri Bakanlığı kanalıyla, 28 Nisan 1994 tarihinde İngiltere'ye nota göndermiştir. Bu notada Hazar'ın kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olduğu ve bu nedenle, Hazar'da yapılacak tüm girişimlerin, bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kararı ile olabileceği vurgulanmıştır.

Rusya'nın bu notayla Britanya Hükümetini hedef almasının başlıca amacı, Azerbaycan'la bu konuda masaya oturan şirketlerin başını çeken British Petroleum (BP) şirketini caydırmaktır. Oysa, BP ile birlikte AMOCO gibi ABD kökenli petrol şirketi de

---

[10] S.Leordanov ,"Caspian Region," **Russian International Affairs journal**, Eylul 1995,s.10-12

[11] S.Leordanov, a.g.m.,s.13-14

bu müzakerelerde önemli yer almaktaydı. Rusya, Clinton yöntemi ile ters düşmemek için, İngiltere'ye gösterdiği tepkiyi ABD'ye göstermemiş; ancak, İngiltere'ye gösterilen bu tepki diğer ülkeler için örnek oluşturmuştur. [12]

12 Ekim 1994 tarihinde, Rusya'nın önerisiyle, Hazar havzası ülkeleri arasında (İran dahil) iş birliği örgütü kurulması amacıyla bir toplantı yapılmıştır. Görüşmede Azerbaycan tarafı, Rusya'nın önerdiği Hazar'daki enerji kaynaklarının kullanılmasına ilişkin bütün kıyıdaş ülkelerin veto hakkını öngören teklife katılmamıştır. Bu teklifin, kıyıdaş ülkelere büyüklük farkı gözetmeden veto hakkı tanıması, her ne kadar ilk bakışta Azerbaycan tarafı için avantaj olarak görülse de; Azerbaycan tarafının teklifi reddetmesindeki başlıca neden, Hazar'ın Azerbaycan'ın payına düşen petrol açısından en zengin bölgesinde Rusya'yı engelleyici unsur olarak görmek istememesidir. 15 Kasım 1994 tarihinde, Azerbaycan Parlamentosu batılı şirketlerle yapılan petrol antlaşmasını onayladı. Bu antlaşmaya Rusya ve İran'ın belli bir payla iştiraki, statü konusunda Azerbaycan lehine gelişme olarak değerlendirilebilir. [13]

Kasım 1994 tarihinde; Hazar'da sınırların çizilmesi, balıkçılık hakları, deniz taşımacılığı ve diğer konularda çalışmalar yapması için Hazar İş Birliği Komitesi kurulmuştur. Bu komite Haziran 1995 tarihinde Tahran'da, Eylül 1995 tarihinde Almatı'da, Kasım 1996 tarihinde Aşkabat'ta toplanmış, fakat ortak bir sonuca varılamamıştır.

1996 yılının Eylül ayında, Azerbaycan ve Kazakistan önemli bir ortak bildiri yayımlamıştır. Bu bildiriye göre, taraflar, sahip oldukları sektörlerde mineral ve biyolojik zenginlikleri kullanma konusunda karşılıklı tanıma yoluna gitmektedirler. Bu bildiriden iki ay kadar sonra, Rusya, İran ve Türkmenistan'ı da yanına alarak bir öneri sunmuştur. Önerilen tasarıya göre, 45 millik milli bölgelerin (kara suları ve münhasır ekonomik bölgeyi içermektedir) ötesinde kalan alan, kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olacaktır ve kullanımı da ortak olacaktır. Milli bölgelerde devletler tam egemen haklara sahip olacaktır. Bu çerçeveye biyolojik ve mineral kaynaklar da dahildir. [14]

---

[12] Robert Barylski, "Russia, the West, and the Caspian Energy Hub", **Middle East Journal**, Mayıs 1995,Volume 49, s. 2.

[13] Robert Barylski, a.g.m., s.3

[14]Raczka Witt, a.g.m., s.22

Kasım 1996 tarihinde Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta Hazar'a kıyısı bulunan devletlerin Dışişleri Bakanları, Hazar'ın statüsü meselesinde tarafların görüşlerini tartışmak amacıyla bir toplantı düzenlemişlerdir. Görüşmenin sonucunda üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Azerbaycan tarafı Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan Dışişleri Bakanı konuya ilişkin Azerbaycan tarafının tutumunu açıklarken, Hazar'ın coğrafi olarak göl olduğunu ve bu niteliğine uygun olarak, 1970 yılında SSCB dahilindeki dört cumhuriyet (Rusya Federasyonu, Kazakistan SSC, Türkmenistan SSC ve Azerbaycan SSC) arasında milli sektörlere bölündüğünü vurgulamıştır.

Kazakistan'ın görüşüne göre, Hazar'da uluslar arası deniz hukuku normlarına bağlı kalınarak her kıyıdaş ülke için kara suları, münhasır ekonomik bölge belirlenmeli, denizin dibi kıyıdaş devletlerarasında paylaşılmalıdır. Statü konusunda üçüncü teklif Rusya tarafından gelmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Primakov, Hazar'ın, 40-50 millik milli sektörlere bölünmesini ve geri kalan alanın da kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olması gerektiğini önermiştir. İran ve Türkmenistan prensipte, Rusya'nın önerisini kabul etse de, toplantıda bütün tarafların üzerinde anlaşma sağladığı ortak bir karara varılamamıştır.[15]

Hazar'ın statüsü konusunda Rusya-Kazakistan görüşmeleri 1997 yılının Aralığında başlamıştır. 1998 yılının Ocak ayında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in Moskova'ya yapmış olduğu ziyarette, konu bir daha ele alınmıştır. Görüşmelerin sonunda Boris Yeltsin, Hazar'ın statüsü konusunda iki ülkenin anlaşmaya vardığını beyan etmiştir. Rusya, Hazar'ın 45 millik milli bölgeler ayrıldıktan sonra merkezi kısmının ortak kullanımı konusundaki tasarısından vazgeçmiştir. Buna karşılık, taraflar Hazar'ın milli bölgelere bölünmesini ve bu alanlarda her kıyıdaş devletin özel ekonomik haklardan yararlanmasını öngörmüştür. Hazar'ın su havzası ise ortak mülkiyet olacaktır. Bu bölgede serbest gemicilik yapılabilecek, tek bir balıkçılık rejimi uygulanacak ve ekolojik koruma konusunda ortak davranılacaktır. Bu konuda antlaşma, 1998 yılının Temmuz ayında, Moskova'da iki ülke arasında yapılmış dostluk antlaşması ile birlikte imzalanmıştır. Bu belge aynı zamanda Hazar'ın statüsü konusunda yapılmış ilk resmi belge özelliği de taşımaktadır.

---

[15] Nesip Nesipli, "Azerbaycan'ın Geopolitikası ve Neft", **Hazar Üniversitesi Dergisi**, Bakü, 2000, s.11

Diğer kıyıdaş ülkelerin bu antlaşmaya yaklaşımları farklı olmuştur. İran sürpriz bir şekilde antlaşmaya karşı çıkmıştır. İran'ın duyduğu endişenin temelinde kabul edilmiş belgede askeri gemiler konusunda ayrıntılı bilgi verilmemiş olması bulunmaktadır. 28 Mayıs 1998 tarihinde İran, BM Güvenlik Konseyine Rusya ve Kazakistan arasında deniz yatağının milli sektörlere bölünmesi konusunda yapılmış düzenlemeye karşı olduğunu belirten bir belge sunmuştur. Azerbaycan'ın statü konusundaki tutumu bu antlaşmadan sonra da değişmemiştir: Azerbaycan, hem deniz dibinin, hem su havzasının, hem de hava sahasının bütün egemenlik konularını içerecek şekilde milli sektörlere bölünmesinden yanadır. [16]

Hazar'ın Kuzey kısmının Kazakistan ve Rusya arasında paylaşımını düzenleyen antlaşmaya, İran'ın yanı sıra Türkmenistan da karşı çıktı. İran'ın tepkisindeki nedenlerden en önemlisi, yeni düzenlemenin, Hazar'ın İran ve Rusya arasında süregelen paylaşımının ortadan kalkmasına zemin oluşturmasıdır. Azerbaycan antlaşmaya taraf olmasa da olumlu değerlendirmede bulundu ve Hazar'ın paylaşımının ikili antlaşmalarla yapılmasından yana olduğunu belirtti.[17]

Tahran'da toplanan İslam Konferansı Örgütü Zirve Toplantısı sırasında Azerbaycan ve Türkmenistan cumhurbaşkanları, iki ülke arasında var olan sorunların çözüm yollarının araştırılması amacıyla ortak komisyon kurulmasını kararlaştırmışlardır. Komisyonun ana amacı, Hazar'ın sektörsel paylaşımı konusunu incelemekti. 5 Şubat 1998 tarihinde komisyon ilk toplantısını yapmıştır. Bu toplantıda, Türkmenistan, statü konusunda ortak kullanımı öngören tasarıdan vazgeçmiş ve Hazar'ın sektörlere bölünmesi konusunda prensipte anlaşmaya varılmıştır. [18]

Nisan 1998 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı yardımcısı Boris Postuhov'un Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'le görüşmesinden sonra yaptığı açıklamalardan, Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusunda karar değiştirdiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Rusya, Hazar'ın dibinin ve altının paylaşımına itiraz etmemekle beraber, su havzasının kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olmasında ısrar etmektedir. Azerbaycan tarafı,

---

[16] Raczka Witt, a.g.m., 2000, s.31-32

[17] Yalçınkaya Alaeddin, "Kafkasya – Ötesindeki Siyasî Gelişmeler ve Hazar Petrolleri" **Bağlam Yayıncılık**, Ankara, 1998, s.33-34

[18] E.Eddmon,**New Europe**, London, January 18-24, 1998, s.20

Rusya'nın bu teklifini de uygun bulmamış ve Hazar'ın bütün yönleriyle milli sektörlere bölünmesinden yana olduğunu beyan etmiştir. [19]

Hazar'ın statüsü konusunda 1998 yılının Aralık ayında Moskova'da yapılan görüşmelerde İran tarafı, önceki tutumundan ciddi farklılıklar içeren bir öneride bulunmuştur. Toplantıda bulunan İran Dışişleri Bakanı yardımcısı Murtuza Sermedi, İran'ın Hazar'ın ortak kullanımından yana olduğunu, Hazar'ın bütün yönleriyle kıyıdaş devletlerarasında her bir devlete %20 pay verilerek paylaşılmasına sıcak baktığını söylemiştir. İran tarafının bu yeni önerisi, İran'ın Hazar'daki payının %13'ten %20'ye çıkmasını sağlamaktadır. Sermedi aynı toplantıda, Hazar'ın silahsızlandırılmasına ilişkin Azerbaycan tarafının önerisini desteklediklerini de beyan etmiştir.

2000 yılına gelindiğinde karşımıza üç alternatif çıkmaktadır:

- Rusya-Kazakistan antlaşmasının diğer üç devlet tarafından da kabul edilerek, benzer şekilde Hazar'ın statüsünün ikili antlaşmalarla belirlenmesi.
- Eskiden var olan kuzey ve güney paylaşımına bağlı kalınarak, statünün aynen devam ettirilmesi.
- Çözümsüzlük durumunun devam ettiği ortamda, statü konusunda yeni çözüm arayışlarının sürdürülmesi. [20]

Birinci alternatifin kabul edilmesine en çok karşı çıkan ülke İran'dır. İran bu itirazını güçlendirmek için Türkmenistan'ı da kendi tarafına çekme girişimindedir. Son iki yüz yıldır İran, Hazar'da fiili olarak varlık gösterememektedir. İran tarafı bu durumu ortadan kaldırmak için ortaya çıkmış tarihi fırsatı olabildiğince kendi lehine kullanmak istemektedir. Birinci alternatif, İran'ın bu niyeti ile bağdaşmamaktadır. Şöyle ki, İran Hazar'ın statüsüne ilişkin önerisinde, bölgeye yatırım için gelmek isteyen batılı devletleri engellemek amacıyla, veto hakkını içerecek ortak kullanım ilkesi üzerinde durmaktadır. Bu nedenle, Hazar'ın petrol kaynaklarını kullanma hakkını içerecek şekilde, milli sektörlere bölünmesi İran'ın çıkarlarına zıttır. Rusya–Kazakistan

[19] Nesip Nesipli, a.g.m., s.12

[20] Raczka Witt, a.g.m., s.37

paylaşımında ise bunun tersine yer altı kaynakların kullanılmasında 45 millik milli sektörler öngörülmektedir.

Birinci öneri, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesini öngörmesi itibarıyla, Azerbaycan tarafının önerisi ile kısmen örtüşmüş olsa da, su havzasının mülkiyetinin ortak olması yönüyle, kendi sektöründe büyük yatırımları hedefleyen ve bu nedenle güvenlik endişesi taşıyan Azerbaycan tarafının çıkarları ile bağdaşmamaktadır.

İkinci öneri, eskiden var olan kuzey-güney paylaşımının devamını içermektedir ki, bu en başta İran'ın çıkarlarıyla örtüşmemektedir. İran tarafı, eskiden var olan durumun tersine, Hazar'da varlık göstermek istemektedir. Bunun için de yeni düzen içinde, kendi ağırlığının olduğu statünün kabul edilmesini istemektedir.[21]

Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusunda izlemiş olduğu politika, Hazar'ın statüsüne ilişkin Rusya–Kazakistan antlaşması dikkate alındığında, eski uygulamaların devamından yana olarak görülmektedir. Çünkü, yapılmış antlaşmada, eski uygulamaya benzer olarak, Rusya, Hazar'daki yer altı zenginliklerinin kullanılmasında devletlere göre paylaşımı, su havzasının kullanımında ise ortaklığı istemektedir.

Birinci ve ikinci önerilerin Azerbaycan tarafından Hazar'ın statüsüne ilişkin politikası ile uyuşan ve uyuşmayan yönleri, prensipte aynıdır.

Çözümsüzlük durumunun devamını içeren üçüncü alternatif, temelde bütün tarafların istemedikleri bir durum olsa da, bu sürecin devamı Azerbaycan ve Kazakistan'ın konumunun güçlenmesine yol açmaktadır. Hazar'ın Azerbaycan ve Kazakistan'a ait bölgelerine, batı sermayesinin yaptığı yatırım miktarı arttıkça, bu sermayenin geldiği devletlerin bu konudaki desteği de aynı paralelde artmaktadır.[22]

---

[21] Murteza Hasanoğlu, "Hazar Denizi Bölgesi Sorunları ve Bölge Devletlerinin Tutumu," **Paylaşılamayan Pasta**, Türksam Yayınları, 2003, s.37-38

[22] Ünal Ömer F., "Azerbaycan Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu", **Journal of Qafqas University**, Volume.II, No.II, 1999, s.19-20

3.SORUNUN NEDENLERİ VE KORİDOR KAVGASININ SİNYALLERİ

3.1. SORUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çarlık Rusya'sına "sıcak denizlere inme" idealini kazandıran ve bu gaye ile 1723'te Baku'yü işgal ettiren Çar Petro'nun Kafkasya bölgesini işgali ile Türkistan ve Kafkasya, Batılı bir gücün etkisi altına girerek bu bölge defa uluslararası alana taşınmış oldu. Daha önce anlattığımız gibi Hazar Denizi, 16 Şubat 1828 Türkmençay Anlaşması ile St. Petersburg ve Tahran (Kaçar Devleti) arasında bölündü ve bu bölünmeyle Hazar Denizi'nin hukuki statüsüne ilk defa bir anlaşma metninde yer verildi. İran ile Çarlık Rusyası'nın Hazar'da sınırlarının çizildiği Türkmençay Anlaşması ile İran'a Hazar'da donanma bulundurma yasağı getirildi ve Hazar Denizi, Çarlık Rusyası dışındaki ülkelerin deniz gücüne kapatıldı. [23]

Rusya Federasyonu, Türkmençay Anlaşmasına göre 1828'den itibaren Hazar üzerinde tam hakimiyetini sürdürmekteydi. Bununla birlikte 1921 yılında Rusya içerisinde bulunduğu siyasi şartlar sebebiyle Hazar'da İran'a kullanım hakkı vermişti. İran'ın bu hakkını 1953 yılına kadar pek kullanılmamıştı ve bu tarihe kadar Hazar'da esas inisiyatif SSCB'de olmuştur.

1920'lere kadar Çarlık Rusyası egemenliğinde olan Hazar Denizi konusunda İran ile Rusya arasında 26 Şubat 1921'de "Dostluk ve İşbirliği" Anlaşması imzalanarak daha önceki imzalanan tüm anlaşmalar iptal edildi ve her iki ülkeye seyrüsefer (navigation) serbestisi getirilmiştir. Bu yeni anlaşmayla İran Hazar'da kendi bayrağı altında seyrüsefer hususunda Rusya ile eşit haklara sahip olmuştur. Bu anlaşmadan sonra kurulan SSCB, 1 Ekim 1927'de İran'la yeni bir anlaşma daha imzalamış ve Hazar

[23] Sinan Oğan, ''Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü,'' Türksam Yayınları, 14 Şubat 2005, http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=153 , (çevirim içi) Ocak 2006

Denizi resmen "Sovyet-İran denizi" olarak kaydedilmiştir. SSCB ve İran arasında bölünen Hazar Denizi'nin bu bölünmüşlüğü böylece hukuki bir kimlik kazanmıştır. [24]

27 Ağustos 1935'de Sovyetler Birliği ve İran arasında imzalanan "Ticaret, Gemicilik ve Meskûnlaşma Hakkında Anlaşmanın" ardından 25 Mart 1940'ta imzalanan "Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması" ile Hazar Denizi'nin uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir. 1940 Anlaşması, genel olarak 1935 anlaşmasını tekrar etmenin yanı sıra kıyıdaş ülkelere (İran ve SSCB), off-shore sularda, 10 deniz millik bir alanda (karasularında) serbest balıkçılık yapma hakkı tanımıştır. Ayrıca 1935 ve 40 Anlaşmalarında Hazar'ın, SSCB ve İran'a ait kapalı bir "Sovyet-İran denizi" (enclosed sea) olduğu vurgulanmış ve Hazar'ın iki ülkenin ortak egemenliğinde (joint sovereignty) olduğu ve bu durumun hayati önem taşıdığı belirtilmiştir. SSCB ve İran'ın, Hazar'ı "sadece iki ülkeye ait bir su parçası" olarak tanımlamalarındaki esas amaç Hazar'ı dış müdahalelere kapamak olmuştur. [25]

Hazar Denizi'ne ilişkin SSCB ve İran arasında bir çok anlaşmanın bulunmasına rağmen bu anlaşmaların hiçbirinde denizin statüsü tam olarak belirlenmediği gibi iki ülke sınırlarına da bir netlik getirilmemiştir. Bu durum iki ülke ilişkilerinde karışıklıklara sebep olmaktaydı. Bu sebeple 1935'de Stalin, gizli bir emir vererek İçişleri Komiseri Henri Yagod'dan SSCB-İran sınırını belirlemesini istedi. Yagod, yapmış olduğu çalışmalar neticesinde, SSCB'nin güneyde İran sınırındaki en uç noktaları olan Astara (Azerbaycan) ve Hasan Kuli (Türkmenistan) arasında bir hat çekerek İran ile sınırları oluşturuldu. Bu bölünme ile Azerbaycan-İran sınırındaki Astara'dan Türkmenistan-İran sınırındaki Hasan Kuli bölgesinin kuzeyinde kalan Hazar'ın yüzde 88'lik kısmı, SSCB'nin ulusal sektörü olarak kabul edildi. İran ise güneyde kalan yüzde 12 ile yetinmek durumunda kaldı. Tamamıyla bir "Sovyet denizi" görüntüsünde olan Hazar'da Astara-Hasan Kuli hattı Sovyet askerleri tarafından SSCB'nin sınırları olarak korunmuştur. [26]

---

[24] Brice M. Clagett, "Ownership of Seabed and Suboil Resources in the Caspian Sea Under the International Law", **Caspian Crosroad Magazine**, Volume 1, Issue no.3, Summer 1995,

[25] M. Cynthia Croissant ve Micheal Croissant, a.g.m., s.29

[26] Hoşbaht Yusufzade, "The Status of the Caspian", **Azerbaijan International Magazine**, Autumn 1994, s.30

Şüphesiz ki, bu karar Sovyetler Birliği'nin tek taraflı bir kararıydı ve İran'a danışılmadan alınmıştı. İran ise ne Stalin döneminde ne de daha sonra, SSCB karşısında hiçbir zaman bu sınırlara itiraz etme cesaretini kendinde bulamamıştır. Ancak SSCB'nin dağılması ile kuzeyde ortaya çıkan yeni ve nispeten zayıf bağımsız devletler karşısında İran, Hazar'daki sınır sorununu yeniden gündeme getirdi. [27]

Sovyetler Birliği, Hazar'da çizdiği bu sınırın ardından, 1949 yılından itibaren 10 millik sınırının ötesindeki kendi ulusal sektörü içerisinde İran'a danışma ihtiyacı bile hissetmeden petrol arama faaliyetlerine başladı. Bu çalışmalar 1949 yılında neticesini verdi ve SSCB, Hazar'ın Azerbaycan sektöründe "Neft taşları" olarak bilinen büyük petrol yataklarını işletime açtı. İran ise buna cevap olarak 1950'de kendi sahillerinde (Enzeli) petrol arama faaliyetlerine başladı. Ancak İran hiçbir zaman Hazar'ın kendisine ayrılan sektöründe, ekonomik anlamda önemli bir çalışmada bulunmadı.

1970 yılına gelindiğinde SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı (Minneftgaz SSCB) Hazar'da giderek arttırdığı petrol arama ve işletme faaliyetlerini teknik olarak bir düzene sokmak ve işleri sistemin mantığına uygun olarak daha planlı yapabilmek için Hazar'ın "Sovyet" sektörünü dört Sovyet cumhuriyeti (Rusya SSC, Azerbaycan SSC, Kazakistan SSC ve Türkmenistan SSC) arasında bölgesel sektörlere böldü. [28]

Ancak zaman içerisinde, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla, Hazar'da Rusya dahil dört yeni kıyıdaş cumhuriyet ortaya çıktı. Bu ülkeler, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, tabiatıyla kendilerini Sovyetler Birliği'nin doğal mirasçısı olarak gördüler. 21 Aralık 1991'de (eski) Sovyet cumhuriyetleri Kazakistan'da bir araya gelerek "Almata Deklarasyonu"nu imzaladılar ve kendilerini SSCB'nin ortak mirasçısı kabul ettiler.[29] Bu anlaşmayla aynı zamanda kıyıdaş ülkeler İran ile SSCB arasında imzalanan 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik Anlaşması'nı ve SSCB-İran sınırını oluşturan Astara-Hasan Kuli hattını da hukuki olarak kabul etmiş oldular. Ortak mirasın bir diğer sonucu da kıyıdaş ülkelerin 1970'te yapılan iç bölümlemeyi yavaş yavaş kendi "ulusal sektörleri" olarak tanımaya başlamaları idi.

---

[27] Yolbars A. Kepbanov, a.g.m., s.15

[28] Alexander Krivoy, "Caspian Deal Nixed", **The St.Petersburg Times**, 20-26 Nisan 1998, s.10

[29] Whelen Jeanne, "Caspian Oil Deal Repped Up by Yeltsin", **The St. Petersburg Times**, 11-17 Ağustos 1997, s.16

Aslında Gorbaçov'un 1985'de iktidara gelmesi ve dışa açılma politikaları uygulamasıyla Hazar bölgesinin zengin hidrokarbon kaynakları daha Sovyetler Birliği dağılmadan Batılı sermayenin ilgisini çekmeye başlamıştı. İlk olarak 1989'da Kazakistan SSC Devlet Başkanının, SSCB Neftgazprom'un başkanı Viktor Çernomirdin'i ikna etmesi neticesinde "Chevron" şirketiyle "Tengiz" yataklarının kullanımı konusunda görüşmeler başlatıldı. Bu görüşmeler o tarihe kadar bir Sovyet-İran denizi sayılan Hazar'a ilk yabancı sermaye çekme girişimleriydi. Diğer yandan 18 Ocak 1991 tarihinde Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu (Başbakanlık) ve SSCB Petrol ve Gaz Sanayi Bakanlığı ortak bir karar alarak Azerbaycan'ı kendi sektöründe çıkarılan petrolün sahibi olarak tanıdı. Günümüzde "Çernomirdin hattı" olarak bilinen bu anlaşmayla Azerbaycan aynı zamanda Türkmenistan SSC ile sınırlarını belirlemiş oldu.[30]

Hazar Denizi'ne kıyıdaş olan ve yeni bağımsızlığını kazanan cumhuriyetler, hem kazandıkları bu bağımsızlıklarını korumak, hem de gerekli reformları yapabilmek için ellerindeki önemli araçlardan birisi olan petrol ve doğal gaz yataklarını Batı sermayesine açabilmek için ciddi çabalara giriştiler.

Bu ülkeler içerisinde en aktif çabayı gösteren Azerbaycan, uzun süren görüşmeler ve içeride yaşanan karışıklıklardan sonra 20 Eylül 1994'de literatüre "asrın anlaşması" olarak geçen "Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Azeri, Çırak ve Güneşli Petrol Yataklarının Ortak Kullanımı ve Bölümü başlıklı Uluslararası Anlaşmayı " imzalayarak Batılı şirketlerin bu ülkenin enerji sektörüne ciddi miktarlarda yatırım yapmalarını sağladı. Bu girişim Azerbaycan petrol sanayisinde yeni bir çağı başlatırken, Hazar'da aslında 1992'den itibaren gündemde olan statü sorununu da yeniden alevlendirdi. Kıyıdaş ülkelerin her biri bu konuda kendi tezlerini ortaya koyarken aynı zamanda bu tezlerine paralel olarak zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının paylaşım kavgasını da vermeye başladılar.

Başlangıçta statü tartışmalarının bölgeye yapılan yatırımları engelleyebileceği tahminleri yapılmaya başlanmıştı. Ancak beklentilerin aksine bu tartışma ve anlaşmazlıklar bölgeye yönelik yatırımları yavaşlatmamıştır. Şirketler, imzalanan

---

[30] Jayhun Mollazade, ''Azerbaijan and The Caspian Basin,'' **Pipeline and Geopolitics**, 04 Nisan 1998, s.4

anlaşmaların bir tür güvence olduğunu düşünmüşlerdir. Bugün yaklaşık 4 trilyon dolar olarak hesaplanan Hazar havzası petrol ve doğal gaz rezervleri için dünyanın yirmiden fazla ülkesi bölgede önemli miktarlarda yatırımlar yapmışlardır ve yeni keşfedilen yataklarla bu yatırım miktarı gün geçtikçe daha da artmaktadır.

3.2. SORUNUN OLUŞMASINA TEMEL NEDENLER

Hazar'da statü sorununun ortaya çıkışının esas nedenleri şu şekilde özetlenebilir;

- Hazar'ın statüsü Sovyet Rusya ile İran arasında yapılmış anlaşmalarla tam olarak belirlenmemiştir.
- Bu anlaşmaların taraflarından biri olan SSCB ortadan kalkmıştır.
- Eski geleneksel statü yeni jeopolitik düzende özellikle Rusya ve İran'ın siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun gelmemektedir. Yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı Hazar'ın statüsünün kıyı devletleri arasında yeniden belirlenmesi gerekmektedir. Yeni düzenin nasıl olacağı konusunda bir çok farklı görüşler vardır. Yeni düzenle ilgili kıyı devletleri tarafından ortaya konan görüşler genel hatlarıyla üç kısma ayrılmaktadır:

Birinci görüşe göre Hazar uluslararası göldür ve bu yüzden kıyı devletleri arasında hem deniz tabanı, hem de su yüzeyi milli sektörlere bölünmelidir. Her sektör, kendi ülkesinin tam egemenliği altında bulunmalıdır.

İkinci görüşe göre, Hazar'a, kendi özellikleri de dikkate alınarak, uluslararası deniz hukukunun, özellikle 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konvansiyonunun uygulanması gerekir. Buna göre her ülkenin belirli genişlikte karasuları olmalı ve karasularının dışına açık deniz statüsü uygulanmalıdır.

Üçüncü olarak, Hazar'ın özel bir su havzası olduğu ve statüsü belirlenirken tek başına Deniz Hukuku ilkelerinin veya uluslararası göllerin bölünmesindeki uluslararası pratiğin uygulanmasının mümkün olmayacağı görüşü ileri sürülmektedir. Bu görüş Hazar'da geleneksel olmayan yöntemlerin uygulanmasını savunmaktadır. Örneğin

denizin her ülkenin yasal yetki alanına giren kısımları dışında condominium (ortak kullanım) uygulanması gibi. [31]

Hazar'ın petrol rezervleri Azeri ve Kazak sektörlerinde bulunmaktadır.

Statü tartışmalarının arkasında yatan gerçek ise Rusya'nın Orta Asya ve Kafkas ülkelerini kontrol altında tutma ve onların ekonomik olarak bağımsızlıklarını istememesindir.

3.3. KORİDOR KAVGASININ BAŞLAMASI

Dünyada hızla tükenen petrol rezervlerinin % 65'i Ortadoğu'da yer almaktadır. Kimi hesaplara göre, Ortadoğu'da ancak 43 yıllık rezerv kalmıştır. Bu problem, yeni kaynakların aranması, işletilmesi ve sevk edilmesi için çalışmaları kışkırtmıştır. Sonuçta, aranılan yeni kaynaklar, Orta Asya'da bulundu! Fakat petrolün bulunması kadar önemli bir başka nokta, "malın" pazara ulaştırılmasıydı.[32] Petrol ve doğalgaz taşıma yolları hakkındaki ilk tartışmalar başladığında, Rusya, Bakü ile Novorosiysk limanı arasında zaten bir boru hattı olduğunu ve ayrıca bu hattın hem ucuz hem de hızlı bir biçimde gerçekleştirilebilecek tek alternatif olduğunu ileri sürmüştü. Böylece petrol Bakü'den Rusya'nın Novorossisk limanına pompalanacak, burada ise tankerlere yüklenecek petrol boğazlar (İstanbul ve Çanakkale) yoluyla dünya pazarlarına ulaştırılacaktı. Ancak Türkiye, boğazlardaki tanker trafiğinin artması nedeniyle ortaya çıkacak sıkıntıların "çevresel ve stratejik" gerçeklerle kabul edilemez olduğunu ileri sürerek, Kazak ve Azeri petrolünün Karadeniz'e getirilmesi planına itiraz etti.[33]

Türkiye bununla da kalmayıp, Boğazlar Kanunu'nda yeni düzenlemeler yaparak 1994 yılında uygulamaya koydu. Böylece petrol tankerlerinin boğazlardan geçmesine Rusya'nın işini zorlaştıran kısıtlamalar getirildi. Rusya, Montrö Anlaşması'na göre, Boğazların her iki yakasının Türkiye'nin egemenliği altında olmasına karşın boğazlardan geçişin serbest olduğunu ileri sürerek, boğazlara ilişkin bütün teknik

---

[31] Yolbars A. Kepbanov, " What is Strategy ?" **Journal of Qafqaz University,** Volume II,1999 s.22

[32] B. Demircioğlu, "Petrol Yüzünden Hazarın Suları Durulmuyor", **Altınoluk Dergisi**, Eylül 1997, s.7

[33] Ercan Durdular, "İran, Azerbaycan, Ermenistan", **Avrasya Dosyası**, Cilt 2, Sayı. 1, İlkbahar 1995, s.24

düzenlemelere karşı çıktı. Ancak bu itirazın, en azından kısa vadede, fazla bir sonuç doğuracağını ummadığından olacak, boğazların önemini azaltmak için Bulgaristan ve Yunanistan'la, Bulgaristan'ın Burgaz limanından Yunanistan'ın Alexandropolis limanına kadar uzanan 350 kilometrelik boru hattı çekilmesi konusunda 1994 yılında bir protokol imzaladı. 9 Ekim 1995'te Bakü'de erken üretim petrolünün uluslararası piyasalara pazarlanması için iki güzergah belirlenmiştir. Bunlardan birincisi Bakü'den Rusya'nın Novorossisk limanına kadar uzanan Kuzey Boru Hattı, diğeri ise Bakü'den Gürcistan'ın Supsa limanına varan Batı Boru Hattıdır. [34]

Günümüzde erken üretim petrolünün kuzey boru hattı vasıtasıyla taşınmasına başlanmıştır. Boru hattı yoluyla Bakü'den Rusya'nın Novorossisk limanına akıtılan petrol, buradan tankerlerle dünya pazarlarına taşınmaktadır.[35] Ana petrolün taşınması için Bakü-Novorosiysk ve Bakü-Supsa boru hatlarının dışında başta Bakü-Ceyhan, Bakü-Basra ve Bakü-Pakistan olmak üzere değişik alternatifler geliştirilmektedir. Bakü-Basra hattı ile Azeri petrolünün İran üzerinden hemen Körfeze ve oradan da tankerler ile tüm dünyaya sevki mümkündür. Ancak başta Amerika olmak üzere, İran'a böyle bir koz verilmesinden rahatsız olan bütün ülkeler, bu projeye karşıdır.Türkiye'nin ısrarla üzerinde durduğu (ABD'nin de desteklediği) Bakü-Ceyhan boru hattı Bakü yakınlarından başlayıp, Gürcistan üzerinden Türkiye'ye giriş yaparak, Erzurum, Erzincan ve Kayseri güzergahını takip ederek Ceyhan'da son bulmaktadır.[36]

Uzun vadede Doğu-Batı Koridoru ile Azerbaycan'ın yanı sıra Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğalgazının da bu hat üzerinden taşınması planlanmaktadır. Buna göre, Hazar Denizi'nin altına döşenmesi düşünülen Transkafkasya hattı ile Kazak petrolü ve Türkmen doğalgazı Bakü'ye, buradan ise Bakü-Ceyhan boru hattı ile Türkiye'ye ulaştırılacaktır. Ancak bu proje, Rusya'nın Kazakistan ve Türkmenistan üzerindeki etkisini azaltan, Türkiye ve dolayısıyla ABD'nin denetim ve etkisini ise arttıran bir sonuç doğuracağından, en önemli çekişme konularından birini oluşturmaktadır.

---

[34] M. Öğütçü, "Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış", **Avrasya Etütleri**, Ankara, Sonbahar 1994, s.31

[35] İTO Yayınları, "Azerbaycan Ülke Profili", **Yayın No: 1997-54**, İstanbul, 1997

[36] Y. Arslan, "Azerbaycan Bilmecesi Petrol Darbeler ve Gerçekler" **Avrasya Dosyası**, ABD Özel, Cilt. 1, sayı. 4, Kış 1994-1995, Ankara, s.20

Bu projenin alternatiflerinden biri, son "enerji yolsuzluğu-Beyaz Enerji" operasyonu ile Mesut Yılmaz ve partisinin sarsılıp kendisine gelmesi için uyarıldığı, "Mavi Akım" projesidir.

Eski Büyükelçi, Şükrü Elekdağ, 13 Mayıs 2001 tarihli Milliyet gazetesinde, "Mavi İhanet" başlığıyla şunları yazdı: "Türkmen gazının, Hazar'ın altından geçerek Bakü'ye ulaşacak bir boru hattıyla (Trans-Hazar Projesi) Rusya'nın etkisinden arınmış şekilde, Avrupa pazarına Türkiye üzerinden taşınmasının, Türkmenistan'ın bağımsızlığının garantisi olduğu kadar, Avrasya enerji koridoru projesinin temel halkasını oluşturması nedeniyle, Türkiye açısından da yaşamsal nitelikte olduğunu bu sütunda ısrarla dile getirdiğimizi okurlarımız anımsarlar. Daha Mavi Akım Projesi imzalanmadan önce, 3 Kasım ve 8 Aralık 1997 tarihli yazılarımızda, Mavi Akım'ın esas amacının Trans-Hazar Projesi'nin önünü kesmek ve Rus nüfuzunun Orta Asya'da güçlenmesini sağlamak olduğunu belirtmiştik. Ayrıca, bu projenin, Türkiye'yi Rusya'ya enerji bakımından tehlikeli şekilde bağımlı hale getireceğinin altını çizmiştik."

Büyükelçi, daha önce yayınlanan "Jeopolitik Körlük" başlıklı yazısının bir bölümünü hatırlatıyor: "Her Türk devlet adamının bilmesi gereken iki temel jeopolitik ilke var. Bunlardan birincisi, Hazar Denizi havzasındaki petrol ve doğalgaz kaynaklarının ihraç güzergahlarının, bu bölgedeki genç Türk devletlerinin kaderlerini belirleyeceğidir. Bu devletlerin sahip oldukları enerji kaynaklarını dünya pazarlarına taşıyan boru hatları Moskova'ya tekelci bir kontrol sağlayacak şekilde Rusya topraklarından geçirilirse, bunun çok ciddi siyasal sonuçları olacaktır." [37]

Bu durumda Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk devletleri ekonomik ve siyasal açıdan Rusya'ya tamamen bağımlı olmaya devam edecekler ve Moskova bölgenin yeni zenginliğinin nasıl bölüşüleceğinin tayininde birincil güç olacaktır. Ayrıca Türkiye'nin Batı dünyasıyla Hazar havzası arasında bir enerji koridoru haline gelmesinin, Anadolu'nun stratejik değerine yeni ve önemli bir boyut kazandırmakla kalmayıp, Kafkasya'ya erişim yolu olarak ülkemizin Türk dünyasıyla bağlarını perçinleyeceğidir. [38]

---

[37] Olgan Bekar, "Ulusal Çıkar Tartışması Bitmiyor", **Görüş**, Tüsiad Yayın Organı, Ekim-Kasım 1998, s.13

[38] Olgan Bekar, a.g.m., s.14

Bu açıdan, Rusya'nın bölgenin jeopolitik alanına tek başına hakim olmasına yol açacak ve jeopolitik çoğulculuğu ortadan kaldıracak nitelikteki "Mavi Akım" türü projelere Türkiye çıkarları gereği destek vermemeye özen göstermelidir. "Mavi Akım" gerçekleştirilirse, Türkiye Rus kemendini kendi elleriyle Türkmenistan'ın boynuna geçirmiş olacak. Bütün bunlar Mavi Akım'ı gerçekleştirmenin Türkiye'nin yüksek çıkarlarına ihanet olduğunu ortaya koymuyor mu?" Son derece tecrübeli, Türkiye'nin dış politikası üzerinde etkili bir yazar olan Elekdağ'ın bu ağır suçlamasının hedefi, doğrudan doğruya Mesut Yılmaz'dır. "Beyaz Enerji" Operasyonu"nun, esas olarak yolsuzlukla değil, uluslararası ilişkilerle bağıntılı olduğu da böylece açıklık kazanıyor. Avrupa Birliği ülkeleri, daha çok Bakü-Supsa boru hattı projesi üzerinde durmaktadırlar. Bu projeye göre, Bakü'den boru hattı ile Gürcistan'ın Supsa limanına getirilen petrol buradan tankerlerle Karadeniz'in doğusundan batısına taşınarak Bulgaristan veya Romanya üzerinden Avrupa'daki mevcut boru hatlarına bağlanacaktır. [39]

Boru hattının Türkiye'den geçmesi halinde, Türkiye'nin Türki Cumhuriyetler üzerindeki etkisinin artacağı, bu Cumhuriyetlerin petrol ve doğalgaz boru hatları nedeniyle Rusya'ya olan bağımlılığının azalacağı hesaplanmaktadır.

4. HAZAR'IN STATÜSÜNE İLİŞKİN BÖLGE ÜLKELERİNİN YAKLAŞIMLARI

4.1. RUSYA FEDERASYONU'NUN YAKLAŞIMI

4.1.1. Rusya'nın Soruna İlişkin Tutumu

Rusya, SB dağıldıktan sonra oluşan şartlara göre Hazar'ın statüsünün yeniden belirlenmesi istemiş ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelere baskı yapmağa başlamıştır.

Hazar'ın üç kıyıdaş ülkesi olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji üretimi konusunda batılı ülkelerle iş birliğine gitmesi Rus politikacıları üç seçenekle karşı karşıya bırakmıştır:

[39] Y. Arslan, a.g.m., s.23

- Birincisi, Rusya geri çekilmeli ve bölge ülkelerinin batılı ülkelerle iş birliğine giderek, Rusya'dan bağımsız enerji sistemi kurmalarına izin vermelidir.

- İkincisi, Rusya kendi enerji politikasını uygulamak için kendi iradesini zorla bu ülkelere kabul ettirmelidir. Rusya'nın bölgede izlediği geleneksel politikalar bu alternatifi destekler niteliktedir. Rusya diplomasisi, geleneksel olarak girişimlerini askeri güç kullanarak desteklemelidir.

- Üçüncüsü, Rusya pragmatik bir politika izleyerek mevcut koşullar altında, bu cumhuriyetlerle olan eski bağlarını da kullanarak istekleri istikametinde mücadele etmelidir. [40]

Rusya yukarıdaki alternatiflerden birini tercih etme konusunda tutarlı bir politika izlememiş, daha çok değişen konjonktüre uygun davranışlar sergilemiştir. Fakat, Hazar'a kıyısı bulunan en büyük ülkenin Rusya olduğu gerçeği de gözden kaçırılmamalıdır. Rusya'nın bölgedeki ağırlığını ve bölgesel sorunlarda oynadığı rolü dikkate alarak, Hazar'ın statüsü sorununda diğer kıyıdaş ülkelere oranla daha çok etkileme imkanlarına sahip olduğu söylenebilir.

Rusya tarafının ilk önerisine göre, Hazar bir deniz olarak değerlendirilmelidir. Fakat bu öneri iyice araştırıldıktan sonra anlaşıldı ki, deniz statüsünün tanınması durumunda iç sular, kara suları, münhasır ekonomik bölge, kıt'a sahanlığı gibi unsurların bir araya gelmesinden sonra, Rusya'nın en çok istediği açık deniz alanına yer kalmamaktadır. Bunun yanı sıra, bu statünün tanınması durumunda Rusya, gemi taşımacılığı için, uluslar arası hukuktan doğan sorumluluğu gereği, Hazar'dan Karadeniz'e ulaşmada tek yol olan Volga ve Don nehirlerini birleştiren Volga–Don kanalını kıyıdaş ülkelere açık tutmalıdır. Hazar'ın göl olarak değerlendirilmesi durumunda ise, konuya ilişkin düzenleme getiren uluslar arası hukuk prensipleri gereği, Hazar kıyıdaş ülkeler arasında, tüm egemenlik hakları içerecek şekilde, milli sektörlere bölünmelidir.[41] Bu durum hiçbir şekilde Rusya'nın bölgeye yönelik politikaları ile bağdaşmamaktadır. Her iki

[40] Robert Barylski, a.g.m., s.20

[41] Robert Barylski, a.g.m., s.21

tanımlamanın Rusya'nın çıkarlarını yeterli ölçüde kapsamaması nedeniyle Rusya "kapalı su havzası" gibi yeni bir statü önerisinde bulunmuştur. [42]

Rusya Federasyonu'nun tutumu Hazar'ın "kapalı su havzası" gibi tek bir ekosistem olarak bütün kıyıdaş devletlerin kullanımına açık olması yönündedir. Hazar'ın "açık deniz" statüsüne tabi tutulması ve bu kapsamda "kıt'a sahanlığı" ve "münhasır ekonomik bölge" uygulamalarına karşıdır. Başka bir ifadeyle, Rusya Hazar'ın statüsü konusunda 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin uygulanmasına karşıdır. Rusya ve İran, Hazar'ın statüsü konusunda "kapalı su havzası" statüsünün uygulanması konusunda birleşmiş durumdadırlar. Bu statü kapsamında her kıyıdaş devlet için 20 millik deniz alanı öngörülmüştür. Öngörülmüş bu alan deniz dibini, deniz altını, su havzasını ve hava sahasındaki egemenlik haklarını kapsamaktadır. Bu statü önerisinde diğer önemli bir husus, 20 millik egemenlik alanının ötesindeki 20 millik alanın münhasır ekonomik alan olarak değerlendirilmesidir. Kıyıdaş ülkelerin bu alandaki egemenlik hakları deniz dibi ve deniz altındaki zenginliklerin kullanılmasını kapsamaktadır. Bu münhasır ekonomik alanlarda Hazar'a kıyısı bulunan devletler (kıyısı olmayan devletler hariç tutulacak) serbest şekilde denizcilik ve uçuş yapabilecek, kablo ve boru döşeyebilecek ve uluslar arası hukuka ters düşmeyen diğer denizcilik haklarından yararlanabileceklerdir. 40 millik bu alan dışında kalan bölge, bütün yönleriyle ortak kullanıma tabi tutulacak ve bu bölgedeki zenginliklerin kullanımı bütün kıyıdaş devletlerin ortak kararı ile mümkün olacaktır.[43]

Rusya bu statüyü önermekle birlikte, bu statünün tanımlamasını da yapmıştır:

- Hazar'a kıyısı bulunan ülkeler, kıyılarından başlamakla 40 millik alanda (ilk tasarıda 12 mil olarak belirlenmişti) egemen haklara sahip olacaktır.
- Hazar'ın geri kalan kısmı kıyıdaş ülkelerin ortak mülkiyeti olacaktır.
- Ortak mülkiyete dahil alanın kullanımı, kıyıdaş ülkelerin veto prensibine dayalı oylaması ile gerçekleşebilecektir. [44]

[42] Gorhmaz Askerov, "Hazar'ın Statüsü", **Ayna gazetesi**, 14 Eylül 1998, s.30

[43] Bülent Gökay, "Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines", **Perceptions**, Mayıs 1998, s.22

[44] Vagif Aslanov, "Hazar Kavgası", **Avrasya gazetesi**, 3 Ekim 1997

Rusya'nın Hazar havzasındaki istekleri arasında, bölge dışı güçlerin bölgeye yerleşmesine engel olma amacı da vardır. Özellikle, ABD'nin bölgedeki yatırımlarını koruma amacıyla veya NATO'nun genişleme süreci içinde herhangi bir şekilde bölge ülkeleri ile askeri alanda iş birliğine gitmesi olasılığına karşı, Rusya bölgede ağırlığını arttırma çabasındadır. Rusya'nın böyle bir rahatsızlık içinde olması, Karadeniz'de bulunan Rus filosunun bazı unsurlarını Hazar'a taşıma projesinden de anlaşılmaktadır. Rusya'nın bu girişimine başka türlü makul bir anlam yüklemek zordur. Çünkü, İran da dahil, bölgede Rusya için tehlike oluşturacak hiçbir askeri güç yoktur. Bu girişimi, bölgeye gelen yabancı sermaye üzerinde oluşturulmak istenen caydırıcı girişim gibi de değerlendirmemiz mümkündür. [45]

Özet olarak Rusya'nın kendi önerisini kabul ettirmekle sağlayacağı çıkarları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

- Rusya'dan İran'a doğrudan ulaşmak için tek yol olan deniz yolunu koruyacak.
- Askeri gücünü kullanarak Orta Asya Cumhuriyetlerinin, Kafkasya üzerinden batıya ve bu kapsamda Türkiye'ye ulaşması üzerinde denetim kuracak.
- Ortak kullanım alanındaki olanakların kullanılması kıyıdaş ülkelerin ortak kararı ile olacağından, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazının deniz dibiyle Azerbaycan üzerinden batıya taşınması konusunda belirleyici konuma gelecek.

İstediği doğrultuda statünün kabul edilmesi durumunda, arz edeceği hukuki ve askeri tehdit nedeniyle Hazar'a kıyıdaş ülkelerin batılı ülkelerle Hazar havzasındaki doğal zenginliklerin kullanılmasında engelleyici rol oynayabilecek.[46]

Yeni kıyıdaş ülkelerin bu zenginlikleri kullanarak güçlü ekonomiye sahip olmasını ve ekonomik açıdan kendinden bağımsız duruma gelmesini engelleyebilecek.

---

[45]Nureddin Memmedli, "Hazar Sulh ve Dostluk Denizi Olmalıdır", **Hürriyet Gazetesi**, (Azerbaycan) 17 Nisan 1997

[46] Y. Federov, "Russian Policies toward Caspian Region Oil: Neo-İmperial or Progmatic?" **Perspectives on Central Asia**, Volume 1, Number 6, September 1996, s.1

Batılı devletlerin bölgeye büyük yatırımlar yaptıktan sonra, Rusya'nın bölgeye müdahalesini engelleyici olmalarına fırsat vermemek için bu yatırımları engelleme fırsatı kazanacak ve Hazar havzasındaki doğal zenginliklerden daha fazla pay alabilecek.

4.1.2. Astrahan Süreci Ve Rusya'nın Yeni Tezi

Hazar'ın statüsünün belirlenmesine en fazla engel olan Rusya; Hazar'ın kesinlikle özel bir statüye sahip olmasını savunurken bölgede nüfuzunu kaybetmeme, ve bölgenin ekonomik zenginliklerinden etkin şekilde faydalanma ve Azerbaycan-Kazakistan petrollerinin ve Türkmenistan doğal gazının Rusya üzerinden dünya piyasasına çıkarılmasını amaçlamaktaydı. Rusya bu amacında belirli ölçüde başarılı olmuştur.

Rusya, BDT üzerinde en fazla kontrolü sağlamak için her türlü ekonomik ve siyasi baskıyı uygulamıştır. Fakat özellikle Hazar bölgesinde Rusya'nın bu taktiği beklenilen düzeyde etkili olmamıştır.[47]

Zamanla Rusya'nın Konsorsiyuma karşı olan muhalefeti, şiddetini kaybetti. Rusya Azerbaycan ile Hazar'da işbirliği yapmanın yollarını aramaya başladı.Rusya ve Kazakistan arasında 9-10 Şubat 1998 tarihlerinde Astrahan'da Dışişleri Bakanları düzeyinde yapılan Zirvede Rusya Hazar'ın statüsü ile ilgili yeni bir teklif ileri sürmüştür. Teklif Hazar'ın tabanı ve yüzeyi için farklı yasal statüler öngörmektedir: Birinci olarak Hazar'ın tabanı kıyı devletleri arasında "orta hat" usulüne göre tamamen bölünecek, her kıyı devleti tabanda sahip olduğu bölgede (milli sektörlerde) tüm egemenlik haklarını kullanabilecekler. İkinci olarak, Hazarın biyolojik kaynakları ve suları ise ortak kullanımda kalacak ve bu kullanım kıyı devletleri arasında koordine, edilecektir.[48] Rusya aynı zamanda bu teklifi ile Hazar'ın hidro-karbon rezervlerinin yabancı konsorsiyumlar tarafından geliştirilmesine karşı çıkmaya son vermiştir.

1994 Sonbaharı başında Rusya Hazar'ın "kapalı göl" olduğunu ve göllerle ilgili uluslararası kurallara tabi olması gerektiğini ifade etmiştir.[49] Bu Rusya

[47] Fuller Graham, "Geopolitical Dynamics of the Caspian Region", **Caspian Crosroad Magazine**, Volume 3, Issue no 2, Fall 1997, http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm , (çevirim içi) Ağustos 2004

[48] V. Qasımov,"Kazakistan ile Rusya Hazar'ı Paylaştı," **Cumhuriyet Gazetesi**, 04 Temmuz 1998

[49] Y. Federov, a.g.m, s.2

Federasyonu'nun resmi ve uzun süreli görüşü olmuştur. Rusya, 1982 BM Deniz Hukuku Konvansiyonunun kıyı devletlerine münhasır ekonomik alan tanıyan maddelerinin Hazar'da kıyısı bulunan ülkelere uygulanamayacağını, İran- Rus anlaşmalarına göre her ülkenin 12 mile kadar kendi egemenliklerini kullanabileceklerini, Hazar'ın geri kalan kısmında her kıyı ülkesinin petrol rezervlerinin işletilmesinde eşit haklara sahip serbest alanların olduğunu ileri sürmekteydi.

Rusya'ya göre kaynakların kullanım problemi oydaşma temelinde çözülmeli ve bütün kıyı devletleri veto hakkına sahip olmalıdır. Buna bağlı olarak, Hazar'ın altında bulunan kaynaklar bütün kıyı devletlerinin ortak malıdırlar. Rusya'nın bu pozisyonu Türkmenistan ve bazı küçük farklılıklarla İran tarafından da desteklenmiştir. Kıyı devletlerinin Hazar'daki doğal kaynakların kullanımı mekanizması ve Hazar'ın statüsü hakkında bir anlaşmaya ulaşıncaya kadar, hiçbir tarafın 10 mil ötesinde doğal kaynakları kullanarak mevcut statüyü ihlal etme hakkının olmadığını ileri sürmektedir.

Uluslararası uygulamalarda göllerin ortak kullanımda olduğu örneğine hemen hiç rastlanmamaktadır ve aynı zamanda göller denizler gibi uluslararası hukukla düzenlenmemiştir. Bunun etkisi ile olacak ki Rusya göl tezini zamanla terk etmiş ve 26 Şubat 1921 ve 25 Mart 1940 tarihli İran ve Sovyetler Birliği tarafından imzalanan anlaşmalara dayanarak Hazar'ın "close body of water" kapalı su kütlesi veya kapalı deniz "closed sea" olduğunu ileri sürmüştür. Fakat Rusya, Hazar'a deniz hukukunun tam olarak uygulanabileceğini hiçbir zaman savunmamış ve Hazar'ın özelliklerini dikkate alarak Deniz Hukukunun belirli istisna ve değişikliklerle uygulanmasını istemiştir.[50] Örneğin; Hazar'ın ortasında kalacak olan açık denizle ilgili özel uygulamalara yer verilmesi ve karasularının genişliğinin 45 deniz miline kadar belirlenmesi vs. Hazar'da Deniz Hukukunun uygulanması Hazar'ın kıyıdaş olmayan ülkelere de açılmasını gündeme getirecektir. Bu ise en fazla Hazar'da başka ülkelerin gemilerini görmek istemeyen Rusya ve İran'ı endişelendirmektedir.[51]

[50] Elhan Şahinoğlu, "Xezer: Yeni Kombinasiyalar", **Azadlıq Gazetesi**, 31 Mart 1998

[51] Rövşen Didivari, "Xezerin Milli Sektorlara Bölünmesi Meselesinde Ümumi Razılık",**Xalq Gazeti**, 18 Şubat 1998

Moskova Hazar'ın sektörel olarak bölünmesine şu gerekçelerle karşı çıkmaktadır;

Hazar milli sektörlere bölündüğü zaman doğal çevreye zarar verecektir. Hazar korunması gereken çok hassas eşsiz bir eko sisteme sahiptir. Hazar sektörlere bölünecek olursa bunun sebep olacağı çevresel kirlenme balıkçılık sanayisine önemli bir darbe vuracaktır.[52] Bu nedenle "ortak kontrol" denizin doğal kaynaklarını daha da iyi koruyacaktır.

Rusya'nın çevreyi koruma gerekçesi çok gerçekçi gözükmemektedir. Çünkü Sovyet dönemi boyunca Hazar dünyanın çevre kirliliği açısından en tehlikeli bölgelerden biri olmuştur. Bundan başka Hazar'da en kirli bölge Azerbaycan kıyılarında özellikle Bakü ve Sumgayıt'ın bulunduğu Apşeron yarımadası çevresindedir.Rusya'nın çıkarlarına en uygun çözüm Hazar'a "özel statü" vermektir. Çünkü bu özel statüye Rusya kendi çıkarları çerçevesinde şekil verebilecektir. Özel statü fikri temelde 10 millik kara sularının ötesinde "ortak kullanıma" dayanmaktadır. Peki ortak kullanımda olan sahalardaki kaynaklar nasıl paylaşılacaktır? Rusya bunun içinde bir paylaşım formülü üretmişdir. Bu formüle göre ortak egemenlik sahasında kalan zenginlik kaynakları kıyıdaş ülkelerin yüzölçümleri ve nüfusları oranında paylaşılacaktır. En fazla zenginliklerin nüfusu ve yüzölçümü en az olan ülkelerin bölgelerinde olduğunu ve en fazla nüfus ve yüzölçüme sahip olan Rusya'nın bölgesinde ise fazla keşfedilmiş zenginlik olmadığını dikkate alacak olursak Rusya'nın bu teklifi oldukça manalıdır.[53]

Yani Hazar'da "ortak egemenlik" statüsünün sağlanması durumunda en büyük çıkar sahibi Rusya olacaktır. Hazar'ın milli sektörlere, "etki alanlarına" bölünmesi Rusya'yı diğer devletlerin bölgelerinde etkisiz hale getirecektir; zengin doğal kaynaklara sahip bölgede hakim gücünü kaybetmesi Orta Asya'da nüfuz kaybı anlamına gelecektir.

Bu bağlamda Moskova'nın Hazar üzerinde korumayı düşündüğü "ortak hakimiyet" Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kendi doğal kaynaklarını yönetme gücünü ortadan kaldırarak ve enerji rezervlerinin işletilmesinde tekel oluşturarak bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını zayıflatacaktır.

---

[52] Nasser Sagheb ve Masoud Javadi, "Azerbaijan's Contract of the Century with western Oil Consortium", **Status Of Hazar**, Mayıs 1998 s.11

[53] İlkin Sabiroğlu, "The Art Of Doing Business", **Azerinews**, 25 Şubat – 3 Mart 1998, s.7

Rusya'nın "ortak egemenlik" tezi Hazar havzasında Batının ekonomik ve siyasi etkinliğini engellemeyi amaçlamaktadır. Hazar, ister tabandan isterse de yüzeyden olsun ortak egemenlik statüsünün verilmesi her zaman için Rusya'nın müdahalesini mümkün kılacaktır.[54]

6 Temmuz 1998'de Moskova'da Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev arasında Kuzey Hazar'ın paylaşılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Hazar'ın statüsünün belirlenmesi konusunda Rusya ile Kazakistan arasındaki bu anlaşma atılmış ilk somut adım özelliğini taşımaktadır.[55] Kazakistan'ın bu tutumu vaktiyle Arap dünyasının içinden sıyrılıp İsrail'le barış anlaşması imzalayan Mısır'ın durumuna benzemektedir.

Aynı dönemde Azerbaycan Dışişleri Bakanı da Türkmenistan'da bir dizi temaslarda bulunmuştur. Bu temaslarda anlaşma imzalanmasa da Hazar'ın "orta hat yöntemi" ile bölünmesi konusunda görüş birliğine varılmış ve sınırın kesinleştirilmesi için ortak uzmanlar grubu oluşturulmuştur. [56]

Rusya Kazakistan'la anlaşma imzaladıktan sonra diğer devletleride etkilemeye çalışmaktadır. Bu çerçevede Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı Boris Pastuhov 27 Mart 1998 tarihinde Bakü'de Haydar Aliyev ile yaptığı görüşmede; Hazar'ın statüsünün bu kadar geç belirlenmesinde Rusya'nın kusuru olduğunu kabul ederek hukuki rejimin belirsizliğinin yatırımların yapılmasına, ekoloji ve diğer problemlerin çözülmesine ciddi bir engel oluşturduğunu belirtmiştir. [57]

Hazar'ın statüsü sorununa yaklaşımda ortaya çıkan değişiklikler Rus petrol şirketlerinin Rusya'nın Azerbaycan ve diğer hazar devletleri ile olan politikasında etkili olmaya başladıklarını göstermektedir.

---

[54] Suat Taşpınar, "Statü Sorununu Rusya Çözdü", **Yeniyüzyıl Gazetesi**, 11 Mayıs 1998

[55] Mustafa Asula, "Paylaşılan Hazar ve Bakü-Ceyhan", **Türkiye Gazetesi** 31 Temmuz 1998

[56] Yevgeniy Buchka,"Caspian Duet Might Become Trip," **Noveye Pokoleniye**, Kasım 1998

[57] İsmet Gedirov, "Azerbaycan Prezidenti Heyder Aliyev Rusya Harici İşler Nazirinin Birinci Müavinini Kabul Etmiştir", **Azerbaycan Gazetesi**, 28 Mart 1998

Çünkü, Rusya'daki bir çok büyük finans ve endüstri çevreleri kendi çıkarlarının Rusya'nın çıkarlarıyla örtüştüğünü ileri sürmektedirler Gazprom ve LUKOIL için iyi olan Rusya içinde iyidir anlayışı.

Bakü, Rusya'nın tutumunundaki ilerlemeden memnun olsa da buna ihtiyatla yanaşmaktadır. Azerbaycan Rusya'nın atmış olduğu adımı yeterli bulmamakta ve tabandaki petrol üzerinde egemenlik hakkının tesis edilebilmesi için deniz yüzeyinde de kayıtsız şartsız egemenlik gerektiğini öne sürmektedir.

Aynı zamanda Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın imzaladığı enerji kaynaklarıyla ilgili anlaşmaları tanımamasına rağmen bölgede Rus şirketlerinin yatırımını teşvik etmektir. [58] Rus petrol şirketlerinin petrol sözleşmelerinde pay elde etmesi Rusya'ya bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünde nüfuz kazandıracaktır.

Rusya'daki milliyetçi ve komünist güçlerin çoğunluğunu oluşturduğu Devlet Duması, 6 Temmuz 1998'de imzalanan Anlaşmaya Moskova'nın çıkarlarına uygun olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. Anlaşma şu ana kadar Duma tarafından onaylanmamıştır. [59] Bu durum Rusya'ya her an için geri dönme ve yeni taleplerde bulunma imkanı vermektedir.

Sonuç olarak Rusya bir yandan Hazar'ın sektörel bölünmesine karşı çıkarken, diğer yandan bölgesel çıkarlarına uygun şekilde fiili durumdan da faydalanmak istemektedir.

4.2. İRAN'IN YAKLAŞIMI

Hazar Denizi'ni bir sınır gölü olarak tarif eden İran'ın, Hazar konusunda geçerli ve sürekli bir önermede bulunduğunu söyleyebilmek zordur. İran Hazar'ı yüzde 20 prensibi ile beş eşit parçaya bölmeyi veya zaman zaman da ortak kullanmayı (condominium) istemektedir. Görüşlerini bu iki eksen arasında belirleyen İran'ın, ön plana çıkarmaya çalıştığı husus Hazar'ın statüsü belirlenmeden burada da yapılan petrol aramalarının kanun dışı olduğu tezidir. İran, statü sorunu çözülünceye kadar 1921'de

[58] İgor Zevelev, "Russian Foreign Policy and Strategic Interest in Caspian Region",**The Geopolitics of Oil, Gas, and Ecology in the Caucasus and Caspian Basin**, Barkeley-1998 s. 69

[59] Vüsal Qasımov, "Xezerin Statusu Yeniden Dartışıldı", **Avrasiya Gazetesi**, Aralık 1998

Rusya-İran ve 1940'da imzalanan SSCB-İran anlaşmalarını esas olarak aldığını beyan etmektedir.

İran diğer yandan Hazar'ın statüsü konusunun 1940 anlaşmasına dayanarak ancak İran ve Rusya arasında çözülebileceğini diğer ülkelerin ise alınacak kararlara uyması gerektiğini belirtmektedir. Halbuki 21 Aralık 1991'de "Almata Deklarasyonu"nu imzalayan eski SSCB cumhuriyetleri SSCB'nin ortak mirasçıları olduklarını beyan etmişlerdir.

İran'ın Hazar'da statü tartışmalarını yürüttüğü ülkelerin başında Azerbaycan gelmektedir. Zira İran Hazar sorununa ekonomik gerekçelerden daha çok siyasi prizmadan bakmaktadır. Çünkü bu yataklar İran için bu ülkenin Basra körfezindeki zengin petrol yatakları göz önüne alındığında ekonomik değer bakımından hayati ölçüde bir mana taşımamaktadır.

İran, Güney Azerbaycan sorunu sebebiyle Azerbaycan'ı bölgesel tehdit algılamasında birinci dereceli tehdit olarak görmektedir. Bu sebeple de Azerbaycan'ın gelişmesine ve "Güney" için bir cazibe merkezi haline gelmesine önemli katkılar sağlayacak petrol anlaşmalarını engellemek için Hazar'da uzlaşmaz tutumunu devam ettirmektedir.

Tahran uzun süredir Bakü'nün yürüttüğü dış politikadan rahatsızdır ve bu rahatsızlığını her vesileyle diplomatik kanallardan Bakü'ye bildirmektedir. Hazar'a yabancı güçlerin gelmesini istemeyen İran'ın en büyük endişesi Hazar'da giderek güçlenen ABD ve Batı nüfuzudur. Zira İran, Hazar'da etkinleşen Batı nüfuzuyla beraber kuşatıldığını hissetmektedir. [60]

Bölgede bir yandan Batı sermayesi artış gösterirken diğer yandan ABD ambargosu sebebiyle İran, Hazar pastasından gerekli pastayı alamadığını düşünmektedir. Her ne kadar 1994'deki "Asrın Anlaşması"ndan İran'a yüzde 5'lik bir pay verilse de ABD'den gelen baskılar sebebiyle Azerbaycan bundan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu vesileyle de İran, Hazar Denizi'nin statüsü konusunda belirsizliği öne sürerek Nisan 1995'de bu anlaşmayı tanımadığını bildirmiştir. İran Azerbaycan'ın oluşturduğu

[60] Bkz. Sinan Oğan, a.g.m

"uluslararası konsorsiyumun" kanun dışı olduğunu iddia etmiş ve bu konuda Rusya ile sıkı bir işbirliğine girişmiştir. [61]

Azerbaycan hükümeti ise 14 Kasım 1994'de imzalanmış İran-Azerbaycan protokolünü hatırlatarak başka petrol yataklarının kullanımı için İran'la işbirliği yapabileceğini açıklamıştır. Daha sonra yapılan görüşmeler sonucunda İran "Şahdeniz" doğal gaz yatağı ve "Lenkaran- Talış-Deniz" petrol yatağında sırasıyla yüzde 10'luk bir paya sahip oldu.

İran bu anlaşmaları imzalamakla aslında Azerbaycan'ın petrol politikasını ve Hazar Denizi'ndeki petrol yataklarını "de facto" tanımış olmuştur. İlginç olan İran'ın Azerbaycan'a bir paydaş statüsüyle ortak olduğu Lenkeran" (Talış-Deniz) yatağı İran'ın şimdi hak iddia ettiği "Alov" yatağından çok daha güneyde ve İran deniz sınırına yakın bir bölgede bulunmaktadır. Ancak İran, daha yakın olan ve kendi iştirakinin bulunduğu Lenkeran yatağına itiraz etmezken daha uzak bir mesafede ve pay alamadığı "Alov" yatağı üzerinde hak iddia etmektedir.

Tahran, aynı şekilde 1998'de Rusya ve Kazakistan arasında "Hazar Denizi'nin kuzey bölgesi deniz tabanının bölünmesi hakkındaki anlaşmayı" ve 2001'de Rusya ile Azerbaycan arasında imzalanan benzer içerikli anlaşmayı da tanımadığını bildirmiştir. İran, Hazar Denizi'nin bugünkü statüsüne karşı olan herhangi iki taraflı anlaşmaların geçerli olmayacağını, daha sonra beş sahil devletinin anlaşma sağlayacağı taktirde her devletin beraber ve adaletli pay alması gerektiğini kaydetmektedir.

Halbuki 1992'de İran ve Azerbaycan Dışişleri bakanları ortak bir bildiri kabul ederek 1921 ve 1940 anlaşmalarını ve Hazar'ın "Orta hat" prensibine göre bölünmesine her iki ülkenin olumlu yaklaşımını bildirmişlerdi. Bu ortak bildirinin mevcudiyetine rağmen aradan geçen süre içerisinde İran tavır değişikliğine gitmiştir. Bu değişikliğinin sadece bölgedeki petrol kaynaklarından daha fazla pay alma düşüncesi ile açıklamak ise mümkün değildir.[62]

---

[61] Mustafa Çokay, "Orta Asya ve Sovyet Rusya'da Enver Paşa," Türksam Yayınları, 25 Şubat 2005, http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=211 , (çevirim içi) Şubat 2006

[62] İgor Zevelev, a.g.m., s.71

İran'ın Hazar bölgesindeki tutum ve davranışlarının sebebini sadece bir ülke ile (Azerbaycan) sınırlandırmak yetersiz kalacaktır. Zira Hazar'ın güneyinde ehemmiyetsiz bir bölüme sahip olan İran kendi payına düşen kısımdan (yüzde 12) memnun değildir ve kendi sınırlarını Hazar'ın ortalarına doğru genişleterek Hazar'ın içlerine doğru "stratejik derinlik" elde etmek istemektedir.

Mart 2001'de İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi'nin Moskova ziyareti sırasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile yaptıkları görüşmede Rusya ve İran'ın Hazar Denizi'nin statüsü resmi olarak belirlenmeden Hazar'da diğer kıyıdaş ülkeler tarafından çizilmiş hiçbir sınırın tanınmayacağı, statü sorunu çözülünceye kadar 1940 yılı anlaşmasının geçerli olduğu ve çalışmaların ancak beş ülkenin anlaşmasından sonra başlanabileceği yönünde ortak bir açıklama yapmışlardır. Söz konusu açıklamada, bugüne kadar yapılmış tüm "off-shore" sözleşmelerinin de illegal olduğu ifade edilmiştir. Rusya'nın bu açıklamanın ve İran'ın görüşlerinin aksine bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Zira Hatemi'nin bu ziyareti sırasında önemli silah anlaşmaları yapılmıştı ve Rusya'nın silah satımı hatırına böyle bir açıklamaya gittiği yorumları yapılmıştır.[63]

Hazar'ın Azerbaycan sektöründe petrol yataklarının kullanımı konusunda batılı şirketlerle yapılmış antlaşmaların hazırlık aşamasında, İran bu antlaşmalarda taraf olmak için aktif çalışmalarda bulunmuştur. Bu dönemde İran, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan'ın tutumunu desteklemekteydi. Fakat, ABD'nin ısrarlı tutumu karşısında İran, petrol üretimi konusunda yapılmış çok taraflı antlaşmaya dahil edilmedi. Bu olaydan sonra İran, Hazar'ın statüsü konusundaki politikasında köklü bir değişiklik yapmış ve Hazar'ın ortak kullanımı konusunda, Rusya'yı destekler nitelikte tavırlar sergilemiştir.

Hazar sorununda Batılı ülkelerin ve uluslararası petrol şirketlerinin konuyu siyasallaştırdığını ileri süren İran, ısrarla Hazar'ı uluslararası aktörlerin dışında tutmaya çalışmaktadır. Diğer yandan İran, bir yandan bölgede Batı'lı ülkelerle mücadele ederken diğer yandan da Rusya ile de nüfuz mücadelesi içerisindedir.

[63] Rövşen Didivari, "Xezerin Milli Sektorlara Bölünmesi Meselesinde Ümumi Razılık",**Xalq Gazeti**, 18 Şubat 1998

İran'ın yüzde 20'lik payda ısrar etmesi ve Hazar'da silahlanmaya başlaması durumunda bölgede önemli bir müttefik pozisyonda bulunan İran ve Rusya'nın karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Hazar'ın statüsü belirlenirken su yüzeyinin ortak kullanımı prensibinin kabul edilmesi durumunda Rusya deniz gücünün rahatlıkla İran kıyılarına kadar gelerek bu ülkeyi tehdit eder konuma gelmesinden Tahranın duyduğu rahatsızlık bilinmektedir. Daha SSCB döneminde yapılan anlaşmalarla Hazar'da sadece Rusya bir deniz donanması bulundurabiliyordu.

İran'ın Hazar'a ilişkin beklentileri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İran'ın başlıca amacı batılı güçlerin, özellikle ABD'nin bölgeye yerleşmesini engellemektir.

- Batılı devletlerin Hazar'daki yatırımlarının güvenliğini sağlamak için atacakları adımlar (bölgede askeri güç bulundurmak, iş birliği yaptıkları kıyıdaş ülkeyi askeri ittifaklara alma gibi), İran'ın kendi güvenliğini zedeleyecek bir boyut kazanabilir.

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol gelirleri ile kısa sürede ekonomik kalkınma sağlaması, ülkesinde yetersiz ekonomik koşullar altında yaşayan, yaklaşık olarak 30 milyon Azeri'nin bu Cumhuriyete sempatisinin artması İran'ın bütünlüğü için tehlike arz edecektir.

İran tarihin hiçbir döneminde, Rusya ve SSCB karşısında, Hazar'da önemli varlık gösterememiştir. Ortaya çıkan bu tarihi fırsat, İran'a alternatif olarak bu olanağı tanımaktadır. [64]

İran, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğal gazını taşımada kullanılacak boru hattının kendi topraklarından geçmesini istemektedir. Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi durumunda, bu boru hattının Hazar'ın dibiyle Azerbaycan üzerinden geçmesi olasılığı vardır. Buna engel olmak, yalnız Hazar'da veto hakkı edinerek söz sahibi olmakla mümkündür.

[64] Nesip Nesipli, a.g.m., s.13

Bölgede, Türk Cumhuriyetleri arasında iş birliği sonucu oluşabilecek güçlü birlik, İran'ın bölgesel hedefleri ile bağdaşmamaktadır. Böyle bir birliğin oluşmasında bu ülkeler arasında doğrudan sınırların var olması çok önemlidir. Hazar'ın tamamının milli sektörlere bölünmesi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasında böyle bir ortak sınırın oluşmasına yol açacaktır. Hazar'ın ortak mülkiyet altına alınması halinde, böyle bir durum söz konusu olmayacaktır. [65]

4.3. AZERBAYCAN'IN YAKLAŞIMI

Hazar'da en aktif kıyıdaş ülke olan Azerbaycan Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra Hazar Denizi bölgesinin yeni belirmekte olan siyasi ve ekonomik merkezi konumuna girmiştir. Azerbaycan özellikle Batı sermayesini bölgedeki enerji kaynaklarına çekmesiyle ön plana çıkarken, aynı zamanda statü tartışmalarında Rusya Federasyonu ile beraber ağırlıklı konumda olmuştur.

Azerbaycan ilk zamanlar bu su havzasını "göl" olarak nitelendirmekteydi. Hazar sorununun gündeme geldiği ilk günlerden itibaren Azerbaycan basınında Hazar'ın "göl" olduğuna dair yazılar sıkça yayınlanmakta ve resmi kanallarca da bu görüş savunulmaktaydı. Zaten Azerbaycan'ın Hazar'ın uluslararası bir göl olduğunu savunması ve bu yüzden de onun tamamının kıyı devletleri arasında bölüştürülmesi gerektiğini iddia etmesi görüşü daha doğru bir değerlendirmedir. Eğer Bakü'nün amacı Hazar'ın tamamının ulusal sektörlere bölünmesini sağlamaksa, o zaman "Hazar Gölü" bu ülkenin amaçlarına ulaşması açısından daha elverişli bir ortam yaratacaktı.

İlk zamanlar Azerbaycan bu yönde bir politik argüman geliştirmekte iken Rusya ve İran'ın Hazar'daki kaynakların "ortak kullanımı" konusundaki ısrarları Azerbaycan'ın politika değişikliği yapmasına neden olmuştur. Zira, başlangıçta Rusya ve İran'ın Hazar'ı göl olarak görmek istemesindeki temel amaç, bu su havzasını Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin etki alanının dışına çıkarmak ve daha sonra da sonucun belirlenmesinde 1921 ve 1940 anlaşmalarının tek başvuru kaynağı olmasını sağlamaktı. Halbuki Azerbaycan, Hazar'ın deniz olduğunu ve 1982 tarihli BM Deniz Hukuku sözleşmesinin (122. madde-kapalı deniz) uygulanmasını istemekteydi. İşte bu politika argümanı karşısında Azerbaycan, Hazar'ın bir deniz olduğu ve deniz hukuku çerçevesinde her bir

[65] M. C. Croissant ve M. P. Croissant, a.g.m., s.29

devletin münhasıran egemenliğini kullanacağı ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği yönünde yeni politikalar oluşturmuştur.

Hazar'da ilk petrol Azerbaycan kıyılarında çıkmıştır, bundan dolayı Azerbaycan Hazar havzasında en eski petrol üreticisi ülkedir. Bu durum Azerbaycan'ın, petrol araştırma ve işleme sanayisinin diğer ülkelere göre daha çok gelişmesine imkan hazırlamıştır. 1930-1940'lı yıllardan başlayarak Azerbaycanlı petrol uzmanları Hazar'da başarılı araştırmalar yapmışlar; şu anda Hazar'ın Azerbaycan sektörü dışında bulunan "Cenub", Gürgan-deniz", "Palçıq Volkanı", "Neft daşları" ve başka bir çok yatakları keşfetmişlerdir. Azerbaycanlı ilim adamları ve uzmanlar bütün Hazar'ın petrol ve gaz rezervlerinin keşfinde büyük katkıda bulunmuşlardır. Ayrıca 1970 yılında Hazar sektörlere ayrıldığı zaman,Merkezi Hükümet Azerbaycan'ın "Hazardenizneft İstehsalat Birliği"ni Hazar'da petrol ve gaz ile ilgili tüm işlerin yapılmasında görevlendirmiştir. [66]

Azerbaycan Meclis eski Başkanı'na göre: Hazar'da her bir devlet kendine ait olan sektörlerde tam egemenlik hakkına sahiptir. Uluslararası hukuk bu durumu garanti altına almaktadır. Sovyet otoriteleri Hazar'ı bölgelere bölmüşlerdir. Bu durum hem Sovyet Merkezi Hükümetinin hem de Hazar'da enerji (petrol ve gaz), taşımacılık ve balıkçılık sahalarıyla ilgili Bakanlıkların faaliyetlerinde görülebilir. Rusya ve İran da Hazar'ı aynı şekilde bölmüşlerdir.

SSCB dağıldıktan sonra yeni bağımsız devletlerin liderleri Sovyet döneminde oluşturulan ve Hazar'ı milli sektörlere bölen anlaşmayı tanıdıklarına dair bir anlaşma da imzalamışlardır. Bu yeni milli bölgeler, Sovyet dönemindeki sektörlere karşılık gelmektedir. [67]

Batılı şirketlerle görüşmeler Sovyetler Birliği dağılmadan önce başlamıştı. Hatta Moskova, Hazar'ın Azerbaycan sektörünü tanımış ve Sovyetler Birliği bünyesindeki Azerbaycan Hükümet Başkanı Muttalibov Batılı şirketlerle bazı görüşmeler yapmıştır. Ayrıca 20 Kasım 1993'de Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu ve Rusya Federasyonu Hükümeti, Azerbaycan arazisinde petrol ve gaz üretimi ve keşfinde

---

[66] Aleksandr Akimov, " Oil and Gas in the Caspian Sea Region: An Overview of Cooperation and Conflict," **Midlle East and Caucassus**, Ekim 1999,s 11

[67] Aleksandr Akimov, a.g.m, s.12

işbirliği anlaşması imzalamışlardır. Bu anlaşmalar Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan Azeri, Çıraq yataklarına da atıfta bulunmaktadır.

Azerbaycan Anayasasına göre Hazar'ın Azerbaycan kıyıları ülkenin egemenlik sahası içindedir. Azerbaycan'ın Hazar'daki bu egemenlik iddiası statü tartışmalarından galip çıkmasına bağlıdır. Bu konuda Bakü, Batılı güçleri yanında görebilmek için petrol anlaşmalarında onlara büyük paylar vermektedir. Hazar'daki "de facto" durumu meşrulaştırmak için H. Aliyev Batılı şirketler kadar olmasa da Rus şirketlerine de paylar vermektedir. Örneğin arkasında güçlü bir lobi olan LUKoil petrol şirketini konsorsiyuma davet etmiştir. Aynı şekilde Kepez yatağı anlaşmasında da iki Rus şirketine %50 pay vermesine rağmen Ruslar ileride daha fazlasını alabilecekleri ihtimaline göre bu anlaşmadan vazgeçmişlerdir. [68]

Azerbaycan'ın görüşü Rusya'nın görüşünden önemli derecede farklıdır. Bakü kararlı bir şekilde Hazar'daki her bir devletin kendi bölgesinde tam egemenlik hakkını kullanması gerektiğini savunmuştur. Azerbaycan'ın görüşüne göre Hazar "uluslararası göl" tarifine uymaktadır. Bunun nedeni ise şu şekilde açıklanmaktadır: Hazar'ın okyanuslar ile doğrudan bağlantısı yoktur bu nedenle Uluslararası Deniz Hukuku kuralları uygulanamaz. Herhangi bir okyanusa doğal boğazla bağlantısı olmadığı için "kapalı deniz" olarak da kabul edilemez. Ayrıca Hazar'ın kıyıları bir devlete değil, beş devlete ait olduğu için "iç su havzası" da olamaz. [69]

Aşkabat Zirvesinde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hazar'ın statüsü ile ilgili Azerbaycan'ın tutumunu şöyle açıklamıştır: "Azerbaycan Hazar'daki sektörünün tam sahibi olduğundan iki aşamalı ihale yapmaya ihtiyacımız yoktur. Anlaşmaları kimlerle imzalayacağını Azerbaycan kendisi belirleyecektir." Azerbaycan Dışişleri Bakanı ülkesinin Hazar'ın yüzeyinin de tabanı gibi bölgelere bölünmesinden yana olduğunu belirtmiştir. Hazar'ın göl olduğunu savunan Azerbaycan, yaptığı anlaşmaların geleceğini güvence altına almak için çeşitlendirerek genişletmek istemektedir. [70]

---

[68] Andrei Shoumikhin, "Economic and Politics of Developing Caspian Oil Resources", **Perspectives on Central Asia**, Volume 1, Number 8, November 1996, s.9

[69] Dmitriy Begunov,"Caspian Deal Nixed", **The St.Petersburg Times**, 20-26 Nissan 1998

[70] Oğuz Gökmen, "Hazar'da Dost Gezer! Düşman Gezer!,." **Türkiye Gazetesi**, 18 Ekim 1998

Azerbaycan bölgedeki diğer kıyıdaş ülkelere göre önemli sayılacak bir adım atarak kendi ulusal sektörü saydığı alanlarını anayasası içerisinde göstererek kendi ulusal sektörünü anayasal güvence içerisine almıştır. 12 Kasım 1995'de kabul edilen Azerbaycan Anayasası'nın 11. maddesinde; "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi tek, dokunulmaz ve bölünmez bir bütündür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin iç suları, Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hava sahası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisi sayılır" denilerek Hazar'ın Azerbaycan'a ait ulusal sektörü anayasal teminat altına alınmış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içerisinde gösterilmiştir. [71]

Azerbaycan mevcut potansiyelini uluslararası piyasalara çıkararak önemli bir gelir elde etmek; elde edeceği bu gelirle de hem ülkenin sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek ve hem de kurulacak güçlü bir ordu ile Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları geri almak ve Azerbaycan'daki 1 milyondan fazla olan göçmen nüfusa yardım etmek istemektedir.

Rus baskısına meydan okuyan Azerbaycan, siyasetini bir yandan Amerikan menfaatleri ile paralel çizgiye getirmiş diğer yandan kendi sektöründe yabancı sermayeye kapılarını açmıştır.

4.4. KAZAKİSTAN'IN YAKLAŞIMI

Sahil şeridinin geniş olması sebebiyle yaklaşık yüzde 29,6'lık bir payla en çok alana sahip olan Kazakistan Temmuz 1994'te Hazar'ın statüsü ile ilgili olarak kendi görüşlerini açıkladı. Buna göre Kazakistan; Hazar'ın BM'nin 1982 Deniz Hukuku sözleşmesine tabi olmasını, 12 millik ulusal karasularına sahip olunması gerektiğini, denizin ulusal sektörlere bölünerek münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesini, her kıyıdaş ülkenin ulusal sektörü üzerinde egemenlik haklarını kullanabilmesi gerektiğini belirten bir deklarasyon yayınlayarak kendi pozisyonunu ortaya koymuştur.

Bundan önce 1993'de de ülkesinin görüşlerini açıklayan Kazakistan yönetimi kıyıdaş ülkelere Hazar'ın "ortay hat" prensibine göre "ulusal sektörlere" bölünmesi hususunda bir anlaşma önerisinde bulunmuştu.

---

[71] Bkz. Oğuz Gökmen, a.g.m.

23 Ocak 1998'de Rusya Federasyonu tarafından bir açıklama yapılarak Hazar'ın "ortak su yüzeyi" ve "ulusal sektörler" prensibine göre bölünmesi konusunda ortak fikre gelindiği açıklanmış ve Kazakistan ile bu konuda ortak bir anlaşmanın yapılacağı bildirilmiştir. Kazakistan 10 Mart 1998'de tek taraflı olarak yayınladığı bir "bildiri" ile Hazar'ın kendi ulusal "münhasır ekonomik bölge"sini belirleyerek bu bölgeyi deniz gücü ile koruma altına almıştır. [72]

Rusya ile Kazakistan arasında "Hazar Denizi'nin kuzey kısmının dibinin kaynaklarının kullanılması amacıyla egemenlik haklarına uyulması" isimli Anlaşma ise 6 Temmuz 1998'de imzalanmıştır. Ayrıca 9 Ekim 2000 tarihinde iki ülke arasında Hazar Denizi'nde işbirliği konusunda bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyona göre Kazakistan ile Rusya Federasyonu Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde "ortay hat" prensibini kabul etmekte, denizin dibi ulusal sektörlere bölerken su yüzeyini ortak kullanıma açmayı kabul etmektedirler.

Sınır çizgisinde bulunan yataklar için iki ülke 50/50 prensibini benimsemektedirler. Kazakistan ayrıca Rusya ile imzaladığı anlaşmanın bir benzerini 29 Kasım 2001'de Azerbaycan ile de imzalamıştır. Böylece Hazar'ın kuzey kesiminde Rusya Federasyonu, Kazakistan ve Azerbaycan arasında anlaşma sağlanmıştır.

Her ne kadar Kuzey Hazar'ın bu iki devleti arasında Hazar'da bir anlaşma imzalanmışsa da kuzey bölgesinde 3 adet saha üzerinde (Xvalynskoye, Severnoye ve Çentralnoye) Rus Lukoil şirketinin yürüttüğü faaliyetler sebebiyle Kazakistan tarafından sürekli olarak Rusya'ya itiraz notası verilmektedir.[73]

Hazar'ın statüsü ve paylaşımı tartışmalarının mümkün olduğunca dışında kalmaya çalışan Kazakistan, İran'ın önerdiği eşit (yüzde 20) paylaşım şartının kabul görmesi durumunda bundan en çok zarar gören ülke olacaktır. Çünkü diğer bütün kıyıdaş ülkelerin payları yüzde 20'nin altındadır. Bu sebeple Kazakistan bu tartışmalara direkt katılmayıp bu konuda İran'a en büyük direnci gösteren Azerbaycan'ı arka planda aktif olarak desteklemektedir. İçerisinde barındırdığı önemli miktardaki Rus asıllı nüfus

[72] Bkz. Sinan Oğan, a.g.m

[73] B. Demircioğlu, "Petrol Yüzünden Hazarın Suları Durulmuyor", **Altınoluk Dergisi**, Eylül 1998, s.4

sebebiyle Rusya'yı doğrudan karşısına alamayan Kazakistan'ın pozisyonu Türkmenistan ve Azerbaycan'ınkinden daha hassastır.

4.5. TÜRKMENİSTAN'IN YAKLAŞIMI

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda halen geçerli olan hukuki belgeler Rusya ve İran arasında imzalanmış 26 Şubat 1921 tarihli Dostluk Paktı ve 25 Mart 1940 tarihli Ticaret ve Gemicilik antlaşmalarıdır. Koşulların köklü değişimi ile ortaya çıkan yeni durum karşısında Türkmenistan tarafının önerilerini Türkmenistan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Yolbars A. Kepbanov, yayımladığı bir makalede şöyle özetlemiştir:

SSCB ve İran arasında yapılmış düzenlemeler artık taraflardan birinin olmaması nedeniyle geçerliliğini yitirmiştir. Yeni bağımsız devletlerin de ortaya çıkması nedeniyle, bu devletlerin menfaatlerini de dikkate alarak Hazar'ın hukuki statüsü konusunda yeni düzenlemeye gidilmelidir.

Eski antlaşmalar (1921 ve 1940) incelendiği zaman, bu antlaşmaların yalnızca ticaret, deniz ulaşımı ve balıkçılık konularında düzenleme getirdiği görülmektedir. Bu konuların dışında kalan deniz alanının işletilmesi, ekolojik rejim, hava sahasının kullanımı gibi konular, Hazarın statüsü çerçevesinde düzenlenmesi gereken konular olarak, bu antlaşmalarda yer almamaktadır. Yeni yapılması gereken düzenlemede bu konular ele alınmalıdır.

Her ne kadar, Türkmenistan tarafı Hazar'ın statüsü konusunda sabit bir politika izlemese de, bu önerilerden anlaşılmaktadır ki, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kesin sınır çizgisinin belirlenmesine gösterdiği hassasiyeti Türkmenistan da paylaşmaktadır. Devletler arasında kesin sınır çizgilerinin belirlenmesi birçok açıdan zorunludur. Öncelikle, kesin sınır çizgisinin belirlenmiş olmaması bölgesel çatışmalar için ortam oluşturmaktadır. İkinci gerekçe, devletlerarasında sınır çizgisinin belirlenmesinin bir devletin varlığı ve egemenlik alanının tespit edilmesi için kaçınılmaz şarttır. Bu

gerekçeler, Hazara kıyısı bulunan devletlerin Hazar'daki sınırlarının kesinleştirilmesi için de geçerlidir. [74]

Hazar konusundaki görüşlerini tam olarak belirleyemeyen Türkmenistan başlangıçta Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezini benimsemiştir. Bu amaçla Türkmenistan 12 Kasım 1996'da Hazar'a kıyısı olan devletlerin Dışişleri Bakanları'nın Aşkabat'taki görüşmesinde bu üç ülke ile memorandum imzalamıştır. Ancak daha sonra Aralık 1998'de Moskova'da yapılan kıyı devletleri zirvesinde daha faklı bir tutum sergileyerek Hazar'ın bölünmesini ve Azerbaycan'la aralarındaki sınırın "ortay hat" prensibine göre belirlenmesini kabul ettiğini açıkladı. Genel prensiplerde Türkmenistan Rusya-Kazakistan-Azerbaycan üçlüsünün yürütmüş olduğu politikalara daha yakın durmuştur.[75] Türkmenistan'ın bu ülkelerle ve özellikle de Azerbaycan ile ayrıldığı nokta ortay hattın geçeceği alanları belirleyememesidir.

Azerbaycan ile tartışmalı yataklar sebebiyle mevcut olan gerginlik, Türkmenistan'ı giderek İran'a yakınlaştırmıştır. Putin'in daveti ile Hazar'ın statüsü konusunda ortak bir görüş oluşturmak amacıyla BDT üyesi dört kıyıdaş ülkenin Soçi'de yapacakları toplantı için Türkmenbaşı "İransız yapılacak bir toplantıya" katılmak istemediğini açıklayarak gitmemiştir. Türkmenistan bu sorunun ancak beş kıyıdaş ülkenin iştiraki ve fikir birliği ile çözülebileceğini belirtmekte ve ikili anlaşmalarla bu sorunun çözülmesine karşı çıkmaktadır. Türkmenistan gibi İran'da, Hazar'ın statüsü belirlenirken ikili anlaşmaları tanımadığını belirterek, beş kıyıdaş ülkenin statü sorununu beraberce belirlemesi gerektiğini savunmaktadır.

Türkmenistan'ın İran'ın olmadığı hiçbir toplantıya katılmak istememesi ve Niyazov'un Hazar özel temsilcisini görevden alarak yerine Türkmenistan'ın Meşed (İran) Başkonsolosu'nu tayin etmesi Hazar konusunda bu ülkenin, İran ile arasında giderek artan bir yakınlaşmanın işaretleri olarak değerlendirilmektedir.

Türkmenbaşı Aşkabat'ın Hazar'ın statüsü konusundaki pozisyonunu açıklarken, "Hazar'ın BM kararlarına uygun olarak kıyıdaş ülkelerin her birinin 12 millik ulusal karasularının ve 35 millik münhasır ekonomik bölgesinin olması gerektiğini ve geri

---

[74] Yolbars A. Kepbanov, "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability,'' **Perceptions**, Aralık 97 – Şubat 98, s. 9-10

[75] Yolbars A. Kepbanov, a.g.m, s. 12

kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olacağı bir nitelikte paylaştırılması gerektiğini" ifade etmiştir. Türkmenistan'ın bu önerisi, Hazar'daki Rus donanmasını Türkmenistan sahillerinden uzak tutsa da, İran'ın bu konudaki rahatsızlığına son vermemektedir.

2–3 Mayıs 2001'de Aşkabat'ta uzmanlar düzeyinde yapılan Türkmenistan-Azerbaycan görüşmelerinin altıncı turundan da bir netice alınmaması sonucu Türkmenistan Azerbaycan'dan "Hazar Denizi'nin itilaflı bölgesinde mevcut olan hidrokarbon yataklarında tek taraflı olarak sismik arama işlerini gerçekleştirmesi dahil, hidrokarbon kaynaklarını arama ve üretilmesi işlerini, aidiyet ile ilgili meseleler sonuçlanıncaya kadar durdurmasını istemiş, aksi takdirde Türkmenistan'ın uluslararası bir tahkim mahkemesine ve ilgili uluslararası kuruluşlara başvuracağını bildirmiştir." Ayrıca Türkmenistan bölgede çalışma yapan yabancı petrol şirketlerine de müracaat ederek sorunun barışçı yollarla adil bir çözüme kavuşturuluncaya kadar çalışmalara ara verilmesini istemiştir.[76]

Türkmenistan Azerbaycan'ı Hazar'da hukuka aykırı bir şekilde hareket etmekle suçlamakta ve uluslararası mahkemelere başvurmakla tehdit etmektedir. Ancak Bölgesel jeopolitik dengeler Azerbaycan'ın lehinedir ve Türkmenistan'ın Azerbaycan'ı uluslararası mahkemelere vermesi durumunda bile Azerbaycan'a büyük miktarlarda yatırımlar yapan yabancı petrol şirketlerinin uluslararası mahkemelere etki edecekleri düşünülmektedir. Kaldı ki, Bakü, daha önce Rusya'nın bu yöndeki baskılarına rağmen yapmadığı pozisyon değişikliğini Türkmenistan'ın baskılarıyla değiştirmeyeceğini belirtmektedir.

Azerbaycan ve Türkmenistan arasında "ortay hattın" çekilmesi konusunda ortaya çıkan metodoloji sorunu, aslında temel olarak aynı fikri savunan (denizin hem dibinin ve hem de yüzeyinin bölünmesi tezi) bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Aşkabat Azerbaycan'ın Apşeron yarımadası vasıtasıyla Hazar'ın içlerine kadar sokulduğunu, dolayısıyla Hazar Denizi ekvatorunun özelliği göz önünde bulundurularak, enleme eşit mesafeli (uzaklıktaki) noktaları birleştiren yöntemi kullanılmasını önermişlerdir.

[76] Elhan Şahinoğlu, "Xezer: Yeni Kombinasiyalar", **Azadlıq Gazetesi**, 31 Mart 1998

Bu durumda Türkmenistan, ortay hat belirlenirken Hazar'ı matematiksel olarak ele almakta, ülkelerin kıyı şeritleri ve adalarının uç noktalarını dikkate almamaktadır. Türkmenistan'ın teklif ettiği tezin kabul edilmesi durumda sadece tartışmalı Kepez/Serdar yatağı değil ve hem de Azeri ve Çırag yatakları da Türkmenistan sektöründe kalarak tartışmalı hale gelmektedirler.

Azerbaycan ortay hat çizgisi belirlenirken karşılıklı iki sahil arasındaki en uç (yakın) noktaların belirlenerek bir ortalamanın alınmasını talep etmektedir. Azerbaycan Apşeron yarımadası vasıtasıyla coğrafi olarak denizin ortasına doğru sokulduğundan Azerbaycan deniz sınırları daha geniş bir alana yayılmakta ve tartışmalı yataklar Azerbaycan'ın ulusal sektörü içerisinde kalmaktadır. Yalnız bu durumda dahi Kepez/Serdar yatağı Azerbaycan ve Türkmenistan sınırları içerisinde orta noktada bulunmaktadır.[77]

Azerbaycan tarafının buna karşılık öne sürdüğü iddia aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Türkmenistan Anayasasında, Türkmenistan Cumhuriyeti'nin, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hukuki varisi olduğu beyan edilmiştir. Uluslar arası hukuka göre, varis devlet, varisi olduğu devletin hukuki sorumluluğunu da taşımaktadır. Bu nedenle, Türkmenistan tarafı Hazar'ın statüsü konusunda, SSCB dönemindeki Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi konusundaki 1970 düzenlemesini kabul etmelidir.

- 1970 düzenlemesinden sonra "Azeri" ve "Çırak" yatakları konusunda ne Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin, ne de bağımsız Türkmenistan Cumhuriyeti'nin 1997 yılına kadar hiçbir itirazı olmamıştır. Uluslararası antlaşmalar konusunda 1969 Viyana Antlaşmasının 45 nci maddesine göre, devletlerarası ilişkilerde taraflardan biri, var olan fiili duruma uzun bir süre boyunca itiraz etmezse veya susarsa, bu durum hukuki bağlayıcılık kazanacaktır. Bu bakımdan, Türkmenistan'ın bu yataklar konusunda itiraz hakkı ortadan kalkmaktadır.[78]

---

[77] Bkz. Yolbars A. Kepbanov, a.g.m.

[78] Mirze Abdül, ''Nüfus ve Petrol Kavgası,''**Azadlıg gazetesi**, 29 ocak 1997

4.6. TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMI

Hazar'ın statüsü konusunda, Türkiye'nin milli stratejik çıkarları açısından bakılacak olursa, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi en uygun yol olarak değerlendirilebilir. Bunu gerekli kılan unsurları şöyle özetleyebiliriz:

- Türkiye ve bölgedeki Türk Cumhuriyetleri arasında stratejik iş birliği hedefine ulaşmak için, bu devletlerarasında olabildiğince ortak sınırlar bulunmalıdır. Hazar'ın tam olarak milli sektörlere bölünmesi durumunda, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri arasında böyle bir sınır gerçekleşecektir. Fakat Hazar'ın ortak kullanımı bu olanağı ortadan kaldıracaktır.

- Hazar'ın orta kısmının kıyıdaş devletler arasında ortak kullanımı durumunda, Rusya'nın Hazar'ın bu kısmında askeri güç bulundurmasına ortam hazırlanacaktır. Bu durum, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına zıttır.

- Hazar'ın orta kısmının ortak kullanımı, birbiri ile hiçbir karasal sınırı bulunmayan Rusya ve İran arasında doğrudan ulaşım olanağı tanıyacaktır.

- Türkiye, kendi topraklarından geçmesini istediği Bakü–Ceyhan petrol boru hattının gerçekleşmesi için, bu boru hattı ile petrollerini satmayı hedefleyen Azerbaycan tarafının, petrol yatakları üzerinde tam egemenliği gereklidir. Bu da yalnız, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi ile mümkündür.

Türkiye, Bakü–Ceyhan petrol boru hattından elde edeceği petrolle, gelecek dönemlerde doğacak enerji ihtiyaçlarının önemli bir kısmını karşılamak istemektedir. Ekonomisinin önemli bir kısmının bağımlı olacağı petrolün sürekliliği için, bu petrol kaynaklarının güvenli ellerde olması gerekir. Bu açıdan, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi ve söz konusu petrol kaynaklarının tam denetiminin Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kendi ellerinde bulunması en uygun yoldur.

Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Türkiye'nin bölgedeki komşuları arasında en yakın iş birliği içinde olduğu devletlerdir. Bu dayanışmanın devamlı ve dayanıklı olması, önemli ölçüde her bir devletin güçlü ekonomik yapıya sahip olmasına bağlıdır.

Hazar'daki kendi sektörlerinde var olan petrol kaynaklarının kullanımı, bu devletler için böyle bir perspektif umudu doğurmaktadır.[79]

5. HAZAR YANI ÜLKELERİN ARALARINDAKİ GERGİNLİK VE SİLAHLANMA YARIŞI

5.1. RUSYA'NIN AZERBAYCA'NIN PETROL ANLAŞMALARINA TEPKİSİ

Rusya'daki bazı siyasi ve diplomatik çevreler Hazar'da doğal kaynakların işletilmesine yönelik imzalanan veya planlanan uluslar arası projelerin akim bırakılmasını amaçlamaktadır. Bu çerçevede, 1993 yılının sonunda Rusya Dışişleri Bakanlığı Dağlık Karabağ'da çarpışmaların başlatılması için bir plan teklif etmiştir. Bu plan aynı zamanda İran-Azerbaycan sınırının denetiminin Rus'lara bırakılması, Azerbaycan'da Rus üslerinin kurulması ve Hazar'da 10 mil sınırlaması ile Azerbaycan'ın ekonomik çıkarlarına darbe vurulmasını öngörüyordu.

1994 yılı baharında Azerbaycan ile Batılı şirketler arasında, anlaşma yapılmasına yakın, Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı İngiltere'ye 28 Nisan 1994 tarihli bir memorandum göndermiştir. Memorandumda "Hazar'ın tek eko sistem ve kıyı devletlerinin ortak mülkü olduğu bu nedenle maden kaynaklarının işletilmesi dahil tüm faaliyetlerin Hazar devletlerinin ortak teşebbüsü ile hayata geçirilmesi gerektiği" görüşüne yer verilmektedir." [80]

Rusya Savunma Stratejileri Enstitüsü "Rusya Federasyonu'nun milli güvenliğini tehdit eden hareketlere karşı düşünsel stratejiler" adlı, Hazar bölgesinde aşırı saldırgan ve emperyalist görüşlere yer veren detaylı bir hareket planı hazırlamıştır. Planda şu görüşlere yer verilmiştir: En önemli amaç Hazar petrolleri anlaşmalarının bugünkü şekliyle hayata geçirmesine müsaade etmemektir. Bu durumda bir dizi önlemlerin alınması uygun olacaktır:

---

[79] Alaeddin Yalçınkaya, "Kafkasya – Ötesindeki Siyasi Gelişmeler ve Hazar Petrolleri," **Orta Doğu ve Asya**, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 1998.,s.33-34

[80] Bkz. Rasul Gouliyev, a.g.m., s.22.

- Anlaşmada Azerbaycan sektörü olarak adlandırılan Hazar sektörünün resmi olarak tanınmasının reddedilmesi

- Yasal statü belirleninceye kadar yabancı petrol şirketlerinin Hazar'ın eski Sovyetler Birliği'ne ait olan kısmında faaliyetlerinin durdurulması için, gerekirse güç kullanımını da içeren somut adımların atılması

- Türkiye'nin Azerbaycan'ın bütünü ile bağlantı sağlamasına izin verilmemesi

- Bakü rejimine baskı uygulanması[81]

20 Eylül 1994 tarihinde yapılan imza töreninden hemen sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı'ndan bir yetkili, Grigory Karasin, "Hazar'da tek taraflı hareketin uluslararası hukuka aykırı olduğunu ve denizin eko sistemini tehlikeye atma riski taşıdığını ve Rusya'nın bu anlaşmayı tanımayacağını" bildirdi. Bu durum 22 Eylülde Dışişleri Bakanlığı'nın "Azerbaycan ve Batılı petrol şirketlerini, Rusya'nın çıkarlarını dikkate almaları ve bütün tarafların kabul edeceği bir çözüm bulmaları konusunda uyarmasıyla" teyit edildi. Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Hazar Denizi'nin bir "kapalı kara suları kütlesi" olduğu ve kaynaklarının bütün kıyı devletleri tarafından paylaşılması gerektiğini açıkladı.[82]

Ermenistan'daki Rus Konsolosu Rus Bağımsız Gazetesi tarafından yayınlanan demecinde şu görüşlere yer vermektedir: "Son zamanlarda, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, Hazar Denizi'nin tabanını geliştirmek için, var olan Batı birlikleri ile anlaşmalar üzerinde çalışmaktadırlar. 20 Eylülde, böyle bir anlaşma Azerbaycan ile Batılı firmalar arasında imzalanmıştır. Bunun yanı sıra, Azerbaycan ve Türkmenistan, geniş Hazar alanında belirli kanunlar düzenlenmesini benimsemişlerdir. Bu girişimler, Hazar'ın şu anki yasal statüsü ile bağdaşmamaktadır ve Rusya'nın haklarını ve çıkarlarını zedelemektedir." [83]

Rusya, 6 Ekim 1994'te Birleşmiş Milletler Asamblesi'nde "Hazar Denizinin Yasal Statüsü İtibariyle Rusya Federasyonu'nun Durumu" adlı, İran ve Sovyetler Birliği

[81] Genadiy Voitolovski, "The Caspian Problem and Interest of Russia," **Foreign Trade**, 13 Ekim 1998, s.24.

[82] Bkz. Genadiy Voitolovski, a.g.m.

[83] Bkz. Nasser Sagheb ve Masoud Javadi, a.g.m.

tarafından Hazar'ın yasal rejimini belirleyen anlaşmalarının yürürlükte olduğunu ve ortak kullanımının tek çözüm olduğunu açıklayan bir memorandum yayınlamıştır. Memorandumun sonuç bölümünde şu açıklamayı yapmıştır:"Hazar'la ilgili tek taraflı bir hareket yasa dışıdır. Rusya Federasyonu yasal düzeni sağlama ve tek taraflı eylemlerin sonuçlarını gidermek için gerekli önlemleri alma hakkını kendisine saklamaktadır. Bu tür olayların bütün sorumluluğu, maddi zarar da dahil, tek taraflı eyleme kalkışanın olacaktır."

Bu sözler Rusya'nın Azerbaycan'daki Büyük Elçisi Valter Shonia'nın diplomatik nezakete uymayan "Bizim Azerbaycan ile iki yüz yıldır birlikteliğimiz var, Rusya'nın gerçek gücünü inkar eden politikalar uzun süreli olmayacaktır. Rusya, Azerbaycan'da batı ile işbirliği yapmak istiyor. Eğer Rusya burada dışlanırsa bunun istenmeyen sonuçları olacaktır. " sözleri ile uygun düşmektedir. [84]

Bunların yansıra Rusya, Çeçenistan'daki savaşı bahane ederek Azerbaycan-Dağıstan sınırını kapatmış, Volga Nehrini ve karasularını Azerbaycan gemilerine kapatmıştır. Rusya Azerbaycan'ın Hazar'daki petrol yatakların işletilmesini olumsuz karşılamış ve LUKOIL şirketinin petrol projelerine katılmasının Azerbaycan'ın yapmış olduğu anlaşmaları kabul ettiği anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir.

5.2 AZERBAYCAN-TÜRKMENİSTAN GERGİNLİĞİ

Hazar Denizi'nin iki kıyıdaş ülkesi olan ve bazı kaynakların paylaşımı konusunda anlaşamayan Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki en önemli sorun hangi statünün kabul edileceğinden ziyade karşılıklı "nüfuz bölgelerinin" sınırlarının nasıl tespit edileceğidir. Zira bu iki ülkenin anlaşamadığı nokta, sınırlar belirlenirken çizilecek olan "ortay hattın" hangi yöntemle belirlenmesidir. Ulusal sektörler konusunda ise her iki ülke de aynı pozisyondan hareket etmektedirler.

Türkmenistan, Azerbaycan'ın kendi milli sektörü içerisinde gördüğü Kepez yatağı üzerinde hak iddia etmekte ve bu yatağa Serdar ismi vererek onu uluslararası işletime açmak istemektedir. Bununla ilgili 1996 yılından beri Azerbaycan'a itiraz notaları vermektedir. Azerbaycan, Türkmenistan'ın bu iddialarına, Türkmenistan'ın Serdar olarak adlandırdığı Kepez yatağını 31 Haziran 1997'de Lukoil ve Rosneft ile bir

[84] Bkz. Rasul Gouliyev, a.g.m., s.26.

anlaşma yaparak cevap verdi. Kepez, Türkmenistan'ın hak iddia ettiği "Azeri" ve "Çırag" yataklarının daha doğusunda bulunmaktadır. Ancak hem Türkmenistan'ın baskıları, hem de dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in Azerbaycan'a karşı takındığı olumsuz tavır nedeniyle, Lukoil ve Rosneft şirketleri Kepez anlaşmasından vazgeçmişlerdir. Bunu takiben 1998'de, Türkmenistan'ın aynı yatak için anlaştığı Mobil şirketi de Azerbaycan'ın baskılarına maruz kalarak Türkmenistan ile yaptığı anlaşmadan vazgeçmiştir.

Diğer yandan mega proje çerçevesinde Batı'lı şirketlerin milyarlarca dolar yatırım yaptıkları Azeri/Hazar ve Çırag/Osman yatakları üzerinde de Türkmenistan'ın iddiaları bulunmaktadır. Türkmenistan bu yataklardan Azeri/Hazar petrol sahasının tamamını isterken, Çırag/Osman petrol sahasının ise yarısının kendi ulusal sektörü içerisinde kaldığını iddia etmektedir. [85]

Azerbaycan'ın 20 Eylül 1994'de asrın anlaşmasını imzalamasına rağmen Türkmenistan'ın buna ilk tepkisi ancak iki yıl sonra, 3 Mayıs 1996'da gelmiştir. 1997'den sonra gerilmeye başlayan Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki sorunların temelinde sadece Hazar'daki tartışmalı yataklar bulunmamaktadır. Türkiye'nin de yüzde 10 payının bulunduğu "Şahdeniz" yatağında çok zengin doğal gaz kaynaklarının bulunmasından sonra bölgenin en büyük doğal gaz üreticilerinden olan ve ürettiği doğal gazını pazarlama sıkıntısı çeken Türkmenistan çok önem verdiği Türkiye pazarı için Azerbaycan ile rekabete başlamıştır.

Bu rekabet ortamında gerçekleştirilmesi düşünülen ve Türkmenistan gazını Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaştıracak olan Trans-Hazar boru hattı için başlangıçta sadece "transit ülke" konumunda olan Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağında zengin doğal gaz kaynakları keşfetmesinden sonra istediği yüzde 50'lik payı Türkmenistan'ın fazla bulmasıyla bir anlaşmaya varılamamış ve planlanan bu hat kısa sürede rafa kaldırılmak durumunda kalınmıştır. Trans-Hazar boru hattının şimdilik devre dışı kalmasıyla bunun yerine sadece Azeri gazını taşıyacak olan "Bakü-Tiflis-Erzurum" boru hattı projesi devreye sokulmuştur.[86] Bu durumu hazmedemeyen Türkmenistan ise bir yandan

[85] Bkz. Sinan Oğan, a.g.m.

[86] Bkz. Graham Fuller, a.g.m.

Hazar'da askeri gücünü artırmaya başlarken, diğer yandan da İran ile Ermenistan arasında yapımı süre doğal gaz hattına destek vermeye başlamıştır.

27 Haziran 2001'de Türkmenistan borç görüşmeleri için bu ülkede bulunan Azerbaycan Başbakan Yardımcısı Abbas Abbasov'a bir nota vererek tartışmalı yataklarda Türkmenistan'a defalarca yapılmış itirazları dikkate almadan çalışmalarını sürdürmeğe devam etmesini kınamıştır. Notada dikkati çeken husus İran'ın kendi ulusal sektörü içerisinde görerek 23 Haziran'daki İran savaş uçaklarının Azerbaycan araştırma gemilerini uzaklaştırdığı "Şerg" yatağını da Türkmenistan "Altın Asır" olarak adlandırmakta ve bu bölgeyi kendi ulusal sınırları içerisinde görmektedir. Dolayısıyla bu yataklar sadece Azerbaycan ile İran arasında tartışmalı yataklar olmayıp Türkmenistan ile de tartışmalı hale gelmiştir.

12 Aralık 1995'de Birleşmiş Milletlerde "tarafsızlık" statüsü alarak bu argümanı dış politikasının ana hedefi haline getiren Türkmenistan Devlet Başkanı Niyazov'un bir açıklamasında "Dış politikada sorunumuz olan yegane ülke Azerbaycan'dır demiştir". Bu durum iki ülke arasında mevcut olan ilişkilerin daha fazla gerilmesine sebep olurken diğer yandan da Türkmenistan'ın Azerbaycan ile olan sorunlarının bu ülke için ne derece önemli olduğunun da ortaya koymuştur.

Türkmenistan Haziran ayı içerisinde "maddi yetersizlikler" ileri sürerek iki yıl önce Bakü'de açtığı Büyükelçiliğini kapatma kararı almıştır. Ancak aynı günlerde Türkmenistan'da Büyükelçiliği bulunmayan Azerbaycan, Dışişleri kanalı ile Aşkabat'ta Büyükelçilik açmayı planladığını açıklamıştır. Petrol kaynaklarının ve doğal gaz boru hattının paylaşımı konularında anlaşamayan Türkmenistan ile Azerbaycan, ilişkilerin gerginleştirildiği bir ortamda yeni bir anlaşmazlıkla daha karşı karşıya gelmiştir. Bu anlaşmazlığın temelinde Türkmenistan'ın Azerbaycan'dan olan alacaklarını istemesi ve vermemesi durumunda bu borcun üçüncü bir tarafa satılacağı konusunda bu ülkeye nota vermesi yatmaktadır. Bu son nota ile zaten kötü durumda olan ilişkiler daha da bozulmuştur.

Hazar'da Azeri-Türkmen gerginliği Türkmenistan'ı bir çıkmaza daha sokmaktadır. Zira Türkmenistan 1996'dan beri Hazar'daki yataklarını işletecek uluslararası şirketler bulmakta zorluklar yaşamaktadır. Bu sıkıntıyı Hazar'da, İran ile de sorunları bulunan Azerbaycan'ın da zaman-zaman yaşadığının şahidi olunmaktadır. Azerbaycan,

ExsoonMobil şirketi ile yaptığı "Savalan" yatağı anlaşmasını bu şirket, İran ile sorunların çözülmesi şartına bağlayarak anlaşmadan vazgeçmiştir. Yine 23 Temmuz'da İran ile "Alov" yatağında yaşanan sorunlar sebebiyle İngiliz BP şirketi büyük ekonomik kayıplara uğradığını belirtmiş ve çalışmalarını sorunlar çözülünceye kadar durdurma kararı almıştır. [87]

Hazar'da en önemli sorunlardan birisi olan ve Azerbaycan ile Türkmenistan arasında yaşanan paylaşım sorununa İran dışındaki Rusya ve Kazakistan pek karışmak istenmemekte ve bu sorunun ancak ilgili taraflar arasında çözülmesi gereği vurgulanmaktadır.

5.3. AZERBAYCAN-İRAN GERGİNLİĞİ

17 Temmuz 2001'de Bakü'yü ziyaret eden İran İslam Cumhuriyeti Güvenlik Konseyi Sekreteri Hasan Ruhani Azerbaycan ziyaretini kısa keserek aniden Tahran'a dönmesi muhtemel gerginliğin ilk işaretlerini vermeye başlamıştır. Zira 20 Temmuz'da sona eren ziyaretin hemen ardından 21 Temmuz 2001'de Tahran yönetimince Bakü'ye Hazar'daki "kime ait olduğu belirsiz" alanlarda petrol aranmaması gerektiği konusunda basına yansıtılmayan bir nota verilerek Alov/Elburz yatağında kanunsuz yürütülen çalışmaların durdurulmasını istemişti.[88] Ancak Azerbaycan'ın bunu kabul etmesi pek mümkün gözükmemekteydi.

İran bu defa 23 Temmuz'da Hazar'ın Azerbaycan sektöründe bulunan "Alov" yatağında araştırmalar yapan Azerbaycan'a ait "Jeofizik 3" ve "Alif Haciyev" isimli araştırma gemileri İran Hava Kuvvetlerine ait savaş uçakları tarafından taciz edilmiş, yanı sıra İran gemisi, çatışma konumuna geçerek, toplarının namlusunu "Jeofizik-3" gemisine yöneltmiş ve Azeri gemilerine derhal bölgeyi terk ederek 5 deniz mili kuzeye çekilmesini, aksi taktirde doğabilecek olayların sorumluluğunun kendilerinde olmayacağını ifade etmiştir. [89]

---

[87] Bkz. Sinan Oğan, a.g.m

[88] Permek Pehremend, "Hazar Petrolünde Başına Buyruk Efendilerin Gölgesi," Türksam Yayınları, http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat1=2&yazi=330 , (çevirim içi) Haziran 2005

[89] Cavit Yalçın, ''Hazar Petrolleri Paylaşılamiyor,'' **Dünden Bugüne Tarih**, http://www.cavityalcin.com/dunden_bugune_07.html , (çevirim içi) Haziran 2005

Bakü Tahran'ın bu adımı karşısında ilişkileri gerginleştirmemek için araştırma gemilerini bölgeden geri çekmiş fakat aynı gece Azerbaycan Başbakanı Artur Rasizade İran'ın Bakü Büyükelçisi Ahad Gazai'yi çağırarak hükümetin itirazını bildiren bir nota vermiştir. Büyükelçi bu notadan sonra ülkeyi terk ederek danışmalarda bulunmak üzere İran'a gitmiş ve 1 Ağustos 2001'de tekrar Bakü'ye dönmüştür.

Bütün bu gelişmeler üzerine 24 Temmuz'da açıklama yapan İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamid Rıza Assefi, Tahran'ın meşru haklarını korumak için aldığı önlemler karşısında Bakü'nün şikayet etmesini hayretle izlediklerini söylemiştir.[90]

İlişkilerin bu denli gerginleştiği bir zamanda İran'ın eski Devrim Muhafızları Komutanı Muhsin Rızai bu olaylarla ilgili olarak açıklama yapmıştır: "...bizi Azerbaycan'ı geri almak zorunda bırakmasınlar... Azerbaycan'ın 180 yıl önce, Rusya tarafından işgal edilene kadar İran'ın eyaletlerinden biri olduğunu ve merkezi hükümetin korumaması yüzünden İran'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.." Rızai'nin bu açıklaması her ne kadar resmi bir nitelik taşımasa da İran'ın politik yaşamında önemli bir ağırlığı olan bir şahıstan bu nitelikli bir açıklamanın gelmiş olması Azerbaycan'da "İran'dan bir tehdit" [91]olarak algılanmıştır.

İran ilk olarak Hazar'ın statüsünün belirlenme sürecinde önemli bir rol oynamak istemektedir ve bunun için de askeri imkanlarından faydalanarak bu yönde Azerbaycan üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadır. Diğer yandan Ermenistan ile iyi ilişkiler içerisinde olan İran, Dağlık Karabağ sorununun çözüm sürecinde de etkin bir bölge devleti rolünde kendisini görmekte ve bu sürece faal olarak katılmak istemektedir. Ancak İran Batı'nın bölgeye olan ilgisinden rahatsızdır ve bölgedeki bu türden askeri güç gösterileriyle Batı'lı şirketlerin bölgeyi terk etmesi amacına ulaşmak istemektedir.

İran'ın Azerbaycan'a olan bu yöndeki askeri-politik baskıları Tahran'ın amaçlarına kısmen ulaşmasını sağlamıştır. Zira, tartışmalı "Alov" yatağında araştırma yapan İngiliz "BP" şirketinden sonra "Savalan" yatağında çalışmalarını sürdüren Amerikan ExxonMobil şirketi de çalışmalarını durdurduğunu açıklamıştır. Aslında bu yataklar Astara (Azerbaycan-İran sınırı) ve Hasan Kulu (Türkmenistan-İran sınırı) arasındaki

---

[90] Bkz. Sinan Oğan, a.g.m

[91] Ramiz Melikov, "Iran'in Iç Üzü Göründü," **Azad Azerbaycan Gazeti**, 30 Temmuz 2001, s.12

hattın (ki SSCB İran sınırını da bu hat oluşturmaktaydı) yaklaşık 50-80 km kuzeyinde bulunmaktadır.

Tahran'ın Bakü'ye askeri-politik baskı uygulayarak Hazar'da gerginliği yükseltmesinin bir çok amacı bulunmaktadır. Bu amaçlar boru hatları stratejisinden İran'ın iç dengelerine kadar ele alınabilecek geniş bir çerçevede bulunmaktadır. Tahran yönetiminin fikrince bölgede stratejik üstünlük elde edebilmenin önemli araçlarından birisi Hazar'da askeri-politik baskı uygulamaktır.

İran'ın bu hareketi ciddi olarak bir toprak iddiasından ziyade Azerbaycan'a yönelik bir "gözdağı" olarak değerlendirilebilir. İran'ın bu adımı İran-Azerbaycan ilişkileri içerisinde yaşanan en ciddi sorun olmuştur. İran ile Azerbaycan arasında yaşanan bu sorunlar sebebiyle çeşitli ülkelerden açıklamalar yapılmıştır.

25 Temmuz'da ABD, Hazar Denizi'nde enerji kaynakları araştırması yapan iki Azeri gemisine karşı İran'ın askeri müdahile tehdidinde bulunmasını onaylamadığını bildirmiştir. ABD ayrıca, 15 Ağustos'da ikinci bir açıklama daha yaparak İran'ı bölgede provokatörlük yapmakla suçlamıştır.

Rusya Dışişleri Bakanlığında bir açıklama yaparak, İran ve Azerbaycan arasında olan ve Azerbaycan karasularının İran savaş gemisi tarafından ihlal edildiği iddia edilen olayda "tarafları daha sakin olmaya" davet etmiştir.

Hazar'da İran ve Azerbaycan arasında çıkan sorunla ilgili olarak Rusya'nın Azerbaycan'ı açık bir şekilde desteklemesi Hazar'da askeri bir güç olarak giderek aktifleşen İran'a karşı bu bölgeyi kendi egemenlik bölgesi sayan Rusya'nın İran'a bir ciddi bir tepkisi olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev'in açıkladığı "burası daha önce SSCB-İran sınırı idi, şimdi SSCB yok ama biz hepimiz beraber BDT'yiz" sözleri ile BDT'nin ortak savunma şemsiyesi altına girebileceğinin sinyallerini vermesi Rusya tarafından Azerbaycan'ın pozisyonunun desteklenmesi amacını taşımaktadır.

Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın da yüzde 10'luk bir hisseye sahip olduğu bu sahalara yönelik İran'ın tacizleri sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bu hususstaki ilk resmi açıklamasını olaydan ancak iki hafta sonra 8 Ağustos'ta yaparak,

İran ve Azerbaycan arasındaki tansiyonun düşürülmesi çağrısında bulundu ve meselenin diyalog yoluyla çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ardından 13 Ağustos'ta İran'ın Ankara Büyükelçisi, bakanlığa çağrılarak kendisine Türkiye'nin rahatsızlığı iletilmiştir. Ancak Türkiye'nin bu rahatsızlığı, İran basını tarafından Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasındaki ihtilaflara üçüncü bir ülkenin müdahalesi olarak değerlendirilmiştir. [92]

23 Haziran'daki olayla ilgili olarak Hazar'a kıyısı bulunan ve "ortay hat" bölümlenmesine göre en çok paya sahip olan Kazakistan 27 Temmuz'da Dışişleri kanalıyla yapmış olduğu açıklamada bu olayı "BM normlarının ve Hazar'a kıyıdaş olan ülkelerin yapmış oldukları anlaşmaların bozulması olarak değerlendirmiş ve Hazar'da güç kullanılmasına teşebbüsün kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Kazakistan yaptığı bu açıklamayla Azerbaycan'a açık bir destek vermiştir. [93]

İran Cumhurbaşkanı Hatemi, 18 Nisan 2001'de yaptığı bir açıklamayla "ülkesinin Hazar'daki ulusal çıkarlarını korumak için gerekirse silahlı kuvvetlerini kullanabileceğini ve İran ordusunun her an savaşa hazır olduğunu" ifade ederek bu olaya yeni bir boyut kazandırmıştır. İran Dışişleri Bakanlığı ise "İran'ın, Hazar'daki ulusal sektörü içerisindeki zengin petrol yataklarını koruyabilecek güçte olduklarını" açıklamıştır. Aslında İran, 1994'den beri Azerbaycan'ın yürüttüğü petrol siyasetinden rahatsızlığını çeşitli politik ve diplomatik usullerle dile getirmekteydi. Tahran Hazar bölgesinde ortaya çıkan sorunlara ilk defa bu denli (askeri) bir reaksiyon vermiştir.

O dönemdeki gerginliği kronolojik özetlersek:

- 25 Temmuz 2001- Azerbaycan, Hazar'daki Alov yatağında araştırma yapan gemilerine İran savaş uçaklarının tacizde bulunması üzerine Tahran'a nota verdi.

- 27 Temmuz 2001- Hazar Denizi'nde petrol araması yapan Azerbaycan gemileri, İran savaş uçakları tarafından taciz edildi. Hazar Denizi'nin Alov bölgesinde, BP-Amoco şirketiyle anlaşmalı 2 Azeri gemisi, enerji kaynakları araştırması yaparken, gemilerin üzerinde bir İran savaş uçağı uçmuş ve bir İran gemisi de

[92] Faiq Memmedov, "Hazar Denizinin Hukuk Açısından Statüsü: Dün, Bugün, Yarın." **Hezer Jurnalı,** Mayıs 2000, s. 23

[93] Bkz. Sinan Oğan, a.g.m

Azeri araştırma gemilerinden, bölgeyi hemen terk etmelerini talep etmişti. Azeri gemileri, zarar görmeden Bakü'ye döndüler.

- 29 Temmuz 2001- Türkmenistan, Azerbaycan ile İran arasında kriz çıkmasına neden olan Hazar'ın güneyindeki Araz-Alov-Şark yataklarındaki araştırmaların yasa dışı olduğunu belirterek Bakü'ye nota verdi. Halen Azerbaycan'ın çalışmalarını sürdürdüğü Hazar petrol yataklarının da Türkmenistan'a ait olduğu ileri sürülen notada, Hazar'ın statüsü kesin olarak belirlenmedikçe tek taraflı bu tür faaliyetlere izin verilmemesi gerektiğine işaret edildi.

- 30 Temmuz 2001- Rusya, İran savaş gemilerinin Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki karasularını ihlal ettiği suçlamalarının ardından, bu iki ülkeye itidalli olması çağrısında bulundu.

- 3 Ağustos 2001- BDT zirvesinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Hazar'ın statüsü konusunda, eski Sovyet Cumhuriyetlerinden Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya ile dörtlü toplantı yapacaklarını söyledi.

- 4 Ağustos 2001- Petrol sahalarının paylaşımı konusu İran ve Azerbaycan'ı birbirine düşürdü. İran'la Azerbaycan arasında Hazar Denizi'nin hukuki paylaşımı üzerindeki anlaşmazlık halen sürüyor. İran yönetimi, Azeri hava sahasını ihlal ettiği iddialarını reddetti. Azeri muhalefeti ise İran'a karşı daha iyi savunma geliştirilmesini istiyor.[94]

10 Ağustos 2001- İran'ın Azerbaycan hava sahasına yönelik ihlalleri devam ederken, Azeri ordusu bölgede tatbikatlara başladı. Taraflar Hazar'daki 'paylaşım kavgasında' birbirini suçluyor.

29 Ağustos 2001- İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Ali Ahani, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Hazar petrolleri konusunda temaslarına başladı. [95]

[94] Bkz. Cavit Yalçın, a.g.m.

[95] Bkz. Cavit Yalçın, a.g.m.

5.4. SİLAHLANMA YARIŞI

Rusya'nın I. Petro'dan bu yana Hazar'da filosu bulunmaktadır. SSCB döneminde ise, bu filo güçlendirilerek varlığını sürdürmüştür. İran'ın Hazar Denizi'ndeki donanması ciddi bir askeri varlık olmakla birlikte Sovyet donanması yanında önemsiz kalıyordu.

Sovyet deniz gücünün Hazar'da mutlak üstünlüğü söz konusuydu. Sovyetler Birliği dağıldığında Hazar filosunun paylaşımı gündeme geldi. Kazakistan ve Türkmenistan Hazar filosundan kendilerine düşen %25'lik payı istemeyerek, Rusya lehine feragat etti ve filo Azerbaycan ile Rusya arasında paylaşıldı. 1992'de Rusya ve Azerbaycan arasında imzalanan protokole göre Hazar filosunun %30'una Azerbaycan, %70'lik kısmı ise Rusya sahip oldu. Bu şekilde Rusya, Hazar Denizi'nde 100'ün üstünde gemi, uçak ve diğer savaş teknolojileri elinde bulunduran tarak olarak fiilen Hazar'ı tek başına kontrol etmeye başladı. Rusya, Hazar'daki başat gücünü Hazar kaynakları üzerindeki hakimiyet mücadelesinde önemli bir koz olarak kullandı. [96]

90'ların sonlarından itibaren Hazar bölgesinde askeri konular yoğun bir ilgi alanı oluşturmaya başladı. ABD'nin ekonomik ve siyasi olarak bölgede etkinliğini artırmaya başlaması, NATO kanalıyla askeri olarak ta Hazar Denizi Bölgesi'ne yerleşmesi üzerine bölgedeki askeri kontrolünü kaybetme endişesine kapılan Rusya çeşitli adımlar attı. [97]

Aralık 1998'de Dağıstan'ın Kaspiysk şehrinde Savunma Bakanlığı birlikleri için müşterek bir karargah teşkil edildi. Bu müşterek kuvvet Astrahan'daki ana Rus deniz üssünü takviye etmektedir. Rusya ayrıca Hazar bölgesi için Ermenistan'da da bir bölgesel hava savunma komutanlığı kurdu. Ocak 1999 başında Ermenistan'da S-300 karadan-havaya füze sistemleri konuşlandıracağını açıkladı.

Askeri gücünü bölgedeki hayati menfaatlerini korumada potansiyel bir koz olarak gören Rusya, ABD'nin bölgede attığı her adıma aynı ölçüde karşılık vermeye çalıştı.[98] NATO'nun ilgisi bölgeye kaydırması ve Yeni NATO Konsepti'nde bu konuya yer

---

[96] Michael T. Klare, "The Oil that Drives the US Military", **Global Policy Forum**, 9 October 2004. http://www.globalpolicy.org/security/oil/2004/1009protection.htm , (çevirim içi) Kasım 2005

[97] Ali Faik Demir, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Kafkasya**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2003, s.254.

[98] Timothy L. Thomas ve John Shull, **Rusya'nın Milli Menfaatleri ve Hazar Denizi**, Çev. Yılmaz Tezkan, Ülke Kitapları, İstanbul, 2000, s.115-118.

verilmesi üzerine Rusya, 1999'da revize ettiği Ulusal Güvenlik Doktrini içerisinde klasik tehditler yanında ekonomik güvenlik konularına da ayrıca yer ayırdı. Hazar filosuna yeni gelişmiş füze sistemleri ve yeni çıkarma gemileri dahil ederek, filosunu sürekli güçlendiren Rusya, Şubat 2002'deki Hazar'da çok büyük çapta manevralar düzenledi. Bu manevralar sırasında açıklama yapan Rusya'nın Hazar Filosu'nun Komutanı Yuriy Startsev, Moskova'nın Hazar filosunu kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda kullanacağını, 2005–2010 yılları arasında filoya Hazar'ın özelliklerine uygun yeni gemilerin katılacağını açıklamıştır.[99]

Rusya'nın Hazar Bölgesi çevresinde askeri üstünlüğünü sürdürmeye ve ABD'yi dengelemeye yönelik bölgesel örgütlenmelere de gitti. 1996'da Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında Şangay Beşlisi olarak başlatılan işbirliği süreci 2002 yılında Şangay İşbirliği Örgütü'ne dönüştü. Rusya BDT içindeki askeri işbirliğini revize ederek Mayıs 2002'de Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Belarus Cumhuriyeti ile altı üyeli bir Kolektif Güvenlik Örgütü kuruldu. Her ne kadar Putin, Rusya'nın Orta Asya'da ABD ile işbirliğinden söz etse de, ŞİÖ bünyesinde Çin'i yanına alarak ve Kolektif Güvenlik Örgütü adı altında NATO benzeri bir askeri yapılanma oluşturarak ABD'ye karşı koymaya çalıştı. Kolektif Güvenlik Örgütü Genel Sekreterliği'ne getirilen General Nikolay Bordyuja yaptığı ilk basın toplantısında, Kolektif Güvenlik Örgütü'nün NATO'nun BDT coğrafyasındaki faaliyetlerine karşı koyacağını bildirdi. Bordyuja'nın ifadesiyle NATO'nun "Gürcü Planı" Kolektif Güvenlik Örgütü üyelerini korkutmamaktadır, sadece böyle bir durumda gerekli cevap verilecektir.[100]

Rusya, ABD'nin BDT bölgesinde artan askeri varlığına karşılık yakın çevresinde de yeni askeri önlemler almıştır. Rusya, 2003 sonlarında Kırgızistan'ın Kant şehrinde hava üssü kurdu. Ayrıca benzeri bir üssün Tacikistan'da 201. Zırlı Tugay çerçevesinde kurulması gündeme getirildi. Afganistan'ın hem Rusya hem de Orta Asya ülkeleri için tehdit oluşturmaya devam ettiği gerekçesiyle, Orta Asya'da bu tür üslerin gerekli olduğu belirtildi. Ekim 2003'de kamuoyuna duyurulan yeni Rus askeri doktrini güvenlik tehdidi

[99] Sergey Sokut, "Kaspiy Stoit Voynı," **Nezavisimaya Gazeta** , 4 Mart 2003.

[100] Rauf Mirkadirov, "İm Neçivo Delat Na Kaspii," **Nezavisimaya Gazeta**, 23 Mart 2004

karşısında önleyici saldırıyı öngörüyordu.[101] Rusya'nın attığı tüm bu adımlar ABD'nin BDT Hazar Bölgesi çevresindeki askeri-siyasi hedefleri engellemeye yönelikti. Kırgızistan'ın Kant şehrindeki hava alanına önce Pentagon ilgi göstermişti. ABD, Kant'a gözünü dikince Putin, Kant hava alanı için Kırgız yönetimiyle anlaşma yaptı ve burada yeni bir Rus askeri üssü kurulacağını açıkladı. 2003 yılı başında ABD, terörle mücadele koalisyonu himayesinde Tacikistan'da daimi askeri üs kurulması için bu ülkeye yaklaşınca, Rusya buradaki askeri üssünü genişleteceğini açıkladı. 2003 Nisan sonunda Putin, Tacikistan'daki 201. Zırhlı tümeni ziyaret etti ve Rahmanov'la yaptığı görüşme sonunda da 201. Zırhlı tümendeki asker sayısının artırılacağını açıkladı. Ayrıca kurulan KGÖ'nün Konsey Başkanlığına Tacikistan Devlet Başkanı getirildi.[102]

2004 yılı boyunca NATO'nun doğuya doğru genişlemesi ile ilgili olarak Rusya ve BDT ülkelerinde çeşitli askeri manevralar düzenlenmiştir. Moldova yönetiminin Trans-Dnyester sorunun çözümü konusunda Moskova'nın sunduğu memorandumu imzalamaya yanaşmaması üzerine Rusya, bu ülkeden askerlerinin geri çekilmesini belirsiz süreyle durdurduğunu açıkladı. Bu arada birlik devleti kurma süreci içerisinde bulunduğu Beyaz Rusya'ya S-300 füzeleri dahil, Rusya Federasyonu Hava Kuvvetlerinin bir kısmını yerleştirdi. Bunun yanında Rusya, Kaliningrad Bölgesine "İskander" adlı yeni operativ-taktik kompleksini yerleştirmeyi planlamaktadır.

Bu sayede tüm Baltık bölgesi ve Polonya Rusya'nın askeri kontrolü altına girecektir. 2003 yılında Rusya Ukrayna ile Azov Denizi konusunda bir anlaşma imzalayarak Rusya'nın onayı olmadan NATO gemilerinin buraya girmemesi konusunda güvence sağladı. Rusya'da Savunma Bakanlığına bağlı güçlerin %40, içişlerine bağlı kuvvetlerin %50'si Kafkasya'da bulunmaktadır. Rusya, yeni stratejik silahlarla Ermenistan'daki üslerini güçlendirmektedir. Rusya NATO'nun genişlemesine karşı Gürcistan'daki askerlerini geri çekme sürecini askıya almaktadır.

Rusya'nın Hazar filosunu güçlendirmeye yönelik faaliyetleri Hazar'a kıyısı bulunan diğer ülkeleri tedirgin etmiştir. Hazar Denizi'nde her hangi bir deniz gücü bulunmayan Kazakistan, Kolektif Güvenlik Örgütü içerisinde askeri ve siyasi müttefiki olan

---

[101] Viktoriya Panfilova, "Naçolo Bolşova Puti," **Nezavisimaya Gazeta**, 13 Kasım 2003

[102] Michael T. Klare, "The Oil that Drives the US Military", Global Policy Forum, 9 October 2004. http://www.globalpolicy.org/security/oil/2004/1009protection.htm , (çevirim içi) Kasım 2005

Rusya'ya karşı silahlanmaya iten neden, Rusya'nın davranışları oldu. Hazar'ın kuzey kısmında kime ait olduğu tartışmalı olan yerlerde yeni petrol yatakları ortaya çıkınca Rusya'ya ait savaş gemileri bu yeni yatakları abluka altına aldılar. Bunun üzerine Nazarbayev, bir yandan sınırların tespiti çağrısında bulunurken diğer yandan da Hazar'da Kazakistan'ın askeri varlığını artırmaya başlamıştır. Nazarbayev, ülkesinin güneyi ile birlikte Hazar kıyısını güvenlik açısından stratejik öncelikli bölge ilan etti. [103] Kazakistan Mart 2002'de Türkiye ile deniz ve hava kuvvetlerinin işbirliği yapması ve harp okulu öğrencilerinin Türkiye'de eğitim görmesi konusunda işbirliği anlaşması imzalamıştı. 17 Şubat 2003'e ise, Kazakistan Savunma Bakanı Muhtar Altınbayev, ülkesinin bölgedeki petrol sahalarının güvenliğini tek başına sağlayabilecek bir deniz filosu oluşturma niyetinde olduğunu açıklamıştır. Hazar'daki askeri üstünlüğünü sarsmak istemeyen Rusya ise, buna ihtiyaç bulunmadığı yönünde cevabi açıklamada bulunmuştur. Mayıs 2003'e kadar Hazar'da hiçbir deniz kuvveti bulunmayan ve kıyı güvenliğini sınır birlikleri ile sağlayan Kazakistan, Mayıs 2003'ten itibaren kıyı güvenliği için 3000 asker, 10 büyük gemi, 2 küçük çaplı gemi, 3 Mi–8 helikopteri ve 6 Mi-2 helikopterinden oluşan deniz kuvveti oluşturdu.[104]

Türkmenistan'ı Hazar'da silahlanmaya iten en önemli neden Azeri, Güneşli ve Çirağ yatakları gibi kime ait olduğu tartışmalı bazı petrol yatakları üzerinde Azerbaycan'la yaşadığı sorunda elini güçlendirme isteği oldu. 2001 yılında Azerbaycan ABD'den iki adet savaş gemisi alınca, Türkmenistan bu karşılık Ukrayna'dan çeşitli savaş gemileri almıştır. Ukrayna, Türkmenistan'a silah sağlayan en önemli ortak olmuştur. Türkmenistan'ın, Ukrayna'dan 10 adet Grif (Kondor) tipi çok amaçlı gemi ve 8-10 adet de Kalkan-M tipi devriye gemisi alması planlanmaktadır. Şubat 2004'de Türkmenistan ile Ukrayna arasında doğal gaz satışına ilişkin 25 yıllığına imzalanan anlaşma iki ülke arasındaki silah alış verişini destekleyici niteliktedir.

ABD'nin Afganistan operasyonundan sonra Rusya-Türkmenistan ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. 23 Nisan 2002'de Rusya ve Türkmenistan yeni bir "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" imzaladılar. Türkmenbaşı'nın 10 Nisan 2003'de Moskova'yı ziyareti sırasında ise DUMA bu anlaşmayı onayladı. Türkmenbaşı'nın Moskova ziyareti

---

[103] Aleksey Matveev, "SŞA Pomogayut Kazakhstanu Formirovat VMF", **Gazeta SNG**, 21 Mart 2001

[104] Hooman Peimani, "Turkmenistan'a Military Investments: The Start of An Arms Race," **Central Asia-Caucasus Analyst**, 28 January 2004.

sırasında iki ülke ilişkilerine yeniden yön veren çok önemli anlaşmalar imzalandı. Bunlardan biri ekonomik içerikli Türkmenistan'ın Rusya'ya doğal gaz satışına ilişkindi. 25 yıllığına imzalanan bu anlaşmaya göre, Rusya Türkmenistan'dan aldığı doğal gazın yarısını kendi mallarını bu ülkeye satarak ödeyecekti. Rusya bu şekilde yılda toplam 70-80 milyar metre küp gaz satın alabilecekti. Nezavisimaya Gazeta'da yapılan bir yoruma göre Saddam'dan sonra sıranın kendine geleceğinden korkan Türkmenbaşı, bu şekilde Rusya'dan daha çok silah almayı planlamaktaydı. İkici anlaşma ise Güvenlik Anlaşması'dır. On yıllığına imzalanan bu anlaşma özellikle, daimi tarafsızlığı BM tarafından onaylanmış olan Türkmenistan'ın dış politikasında büyük değişimlerin işaretçisi olması açısından önemlidir. Güvenlik anlaşması da Nezavisimaya Gazeta muhabirinin yorumunu desteklemektedir.

Tüm çabalarına rağmen Hazar'daki gelişmelerin İran'ın konumunun giderek zayıflaması doğrultusunda seyretmesi üzerine, İran da yeni açılımlar arayışına girmiştir. Ağustos 2003 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret İran tarafının cumhurbaşkanı düzeyinde Azerbaycan'a yaptığı ilk ziyaretti. Hatemi'nin bu ziyareti sırasında iki ülke arasında ekonomik işbirliğine ilişkin önemli anlaşmalar imzalanmıştır. Öte yandan iki ülkenin dünya görüşü ve uluslararası sorunlara yaklaşımı taban tabana zıt olması nedeniyle Hatemi'nin ziyareti sırasında her hangi bir ortak deklarasyon imzalanmamıştır.[105] Taraflar Hazar'ın statüsüne ilişkin de bir mutabakat sağlayamamıştır.*

12 Ocak 2004'de Türkmenbaşı "Anma Günü" seremonisi sırasında Türkmenistan'ın ordusunu yüksek eğitimli ve iyi teçhizatlı kılarak savunmasını güçlendireceği açıkladı. Türkmenbaşı'nın bu ifadesi Türkmen ordusunun taktik etkinliğinin artırılması için 2003 yılında yapılan 200 milyon dolarlık yatırımı doğrular nitelikteydi.

En yakın tarihli sonuç gelişme olarak 25 ocak 2006 tarihinde Azerbaycan ziyaretinde bulunan Rusya Savunma Bakanı Sergey İvanov yakın gelecekte Hazar'da yeni bir

---

[105] Halil Sıdık Ayhan, ''Dynamics of the Allience Between Turkey and USA: The Couth Caucasus Case,'' **Yayınlanmamış Master Tezi**, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003, s.134.

* ABD, eski Sovyet ardılı ülkelerin ekonomik ve siyasi dönüşümlerine destek vermek amacıyla 1992 başında Özgürlüğü Destekleme Yasası (Freedom Support Act) çıkarmıştır. Ancak Ermeni lobisinin faaliyetleri sonucu bu yasaya ek 907 sayılı madde kabul edilmiş ve Azerbaycan'a yardım Dağlık Karabağ sorunun çözümü ön koşuluna bağlanmıştır. İlk kez 1998 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, bu maddenin Amerikan çıkarlarına engel teşkil ettiğini belirterek kaldırılmasını talep etmiştir. Ancak, bunun için 2002 Ocak'ına kadar beklemek gerekmiştir.

askeri blokun kurulması yönde çağrıda bulundu. İvanov, Hazar'a kıyısı olan beş ülkenin (Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan) oluşturacağı bu ittifakı, kitle imha silahlarının yayılmasını önleyecek, ayrıca başka tehdit ve tehlikelerin önüne geçecek bir yapı olarak gördüğünü kaydetti. Aynı tarihlerde Ivanov'un ardından açıklama yapan İvanov'un ardından açıklama yapan Rusya Federasyonu Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Vladimir Masorin, Rusya'nın Hazar'da ''Casfor'' adı altında, bir ortak acil müdahale birliğinin oluşturulmasını istediğini belirtti. Masorin, Moskova'nın bu inisiyatifini hemen hemen tüm Hazar'a kıyısı olan ülkelerin şimdiden desteklediğini ve sadece Türkmenistan'ın konuyla ilgili şimdilik görüş bildirmediğini söyledi. İvanov, 'Casfor'un oluşturulması durumunda Hazar'daki tehdit ve tehlikelere karşı koymak için bu ittifakta savunma bakanlıklarının yanı sıra, sınır güvenliğinin ve özel birliklerin yer alacağını belirtti. ''Casfor''un oluşturulması yönündeki çalışmalarda ilerleme kaydedilmeye başlandığını vurguladı.[106]

6. SONUÇ

Zengin hidrokarbon kaynakları ve yeni jeopolitik konumu ile Hazar Denizi Avrasya coğrafyasının en önemli bölgesi konumundadır. Bu sebeple Hazar havzası, nüfuz mücadelesinin en sert geçtiği bölgelerin başında gelmektedir.

Hazar'da bir türlü çözüme kavuşturulamayan "statü" sorunu, aslında bölgesel ve uluslararası çapta yürütülen jeopolitik üstünlük mücadelesinin bir neticesidir. Zira belirlenecek statü bir çok konuyu da aydınlığa kavuşturacaktır. Boru hatları güzergahları, kaynakların paylaşımı, ekolojik dengeler ve jeopolitik kazanımlar statü sorununun nasıl halledilmesine bağlı olarak şekillenecektir.

Gelecek on yılda Hazar bölgesi büyük bir enerji tedarikçisi olacağından, bazı sorunlar ortaya çıkabilir. Pek çok şey bölgedeki siyasi istikrara bağlıdır. Yukarıda bahsedilen konular dostane şekilde çözülmedikçe ya da en azından sağduyulu bir şekilde ele alınmadıkça, ekonomik kalkınma önünde önemli engeller olacaktır. Ancak en önemlisi, rejim istikrarından daha çok siyasi istikrar, bu toplumları görece eşitlikçi bir düzene

[106] İgor Plugatarev, "Moskova Washington'a Karşı Askeri Blok Oluşturuyor," Türksam Yayınları, http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=747 (çevirim içi) Mayıs 2006

dönüştürecek olan güçlü ekonomilere bağlı olacaktır. Hazar'a ilişkin anlaşmazlığın diplomatik bir çıkmaz olarak kalması, bölge ülkeleri arsında kaçınılmaz gerginliklere neden olabilecek ve hem ekonomik hem de siyasi istikrarı derinden etkileyecektir.

Önümüzdeki dönemde de, kıyıdaş ülkelerin silahlanmaya yönelik birbirlerinin girişimlerine kayıtsız kalmayarak aralarındaki silahlanma yarışını sürdürecekleri muhtemeldir. ABD'de Kasım 2004'de yapılan başkanlık seçimlerinden petrol ve silah lobisine George W. Bush'un galip çıkması ABD'nin Hazar çevresinin güvenliğine yönelik müdahaleci yaklaşımını sertleşerek sürdüreceği tahminlerine yol açmaktadır. Öte yandan terörizmle ve teröre destek veren ülkelerle mücadelede caydırma unsuru olarak dünyanın en güçlü atom bombasını yaptıklarını açıklayan Putin yönetiminde Rusya iç politikada federalizmden ünitarizme doğru kayarken, dış politikada da daha sert çıkışlar yapmaktadır. Rusya'nın Abhazya ve Ukrayna seçimleri sırasında sergilediği müdahaleci tutumu Hazar'a ilişkin sorunlarda da ortaya koyması beklenebilir. Tüm bu olumsuz tahminler yanında Hazar Denizi Bölgesi'ndeki rekabetin on yılı aşkın süredir olduğu gibi pazarlıklarda bir şekilde uzlaşma formülü sağlanarak çatışmaya varmadan süreceği tahmini daha ılımlı gözükmektedir.

Yeni jeopolitik düzende yaklaşık on yıldır uluslararası bir mücadeleye sahne olan Hazar'daki statü tartışmalarında bugün gelinen nokta oldukça farklı bir şekil almıştır. Zira bir çok ülke başlangıçta savundukları fikirlerden vazgeçmiş, bazıları ise karşılıklı tavizler vererek anlaşmaya varmışlardır. Özellikler Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan bu konuda oldukça önemli mesafeler katederek denizin dibinin ulusal sektörlere bölünmesi ve su yüzeyinin ise ortak kullanımı konusunda belirli bir konsensüse gelmişlerdir. Türkmenistan, Azerbaycan ile olan tartışmalı yataklar dışında bu gruba daha yakındır. İran ise en başından beri takındığı olumsuz tavrı sürdürmeye ve denizin beş eşit parçaya bölünmesi tezini savunmaya devam etmektedir. Bu sebeple eski Sovyet cumhuriyetlerinin bir şekilde anlaşabilecekleri varsayılsa bile çözümsüzlükten yana çıkarları bulunan İran'ın çözüm önerilerine sıcak bakmayacağı düşünülmektedir.

Bu bölgede olup bitenlerin, coğrafi, siyasi, ekonomik, kültürel ve diğer açılardan Hazar Denizi Bölgesi alt sisteminin bir parçası olan ve Hazar kaynaklarının işletilmesi ve pazarlanmasıyla ilgili projelere ortak bir ülke olan Türkiye'yi hem ekonomik hem siyasi hem de stratejik bakımdan yakından ilgilendirdiği değerlendirilmektedir. Sovyetler

Birliği'nin dağılmasından ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Türkiye, etrafı istikrarsızlık deniziyle çevrili bir ada haline gelmiştir. Kafkaslar'da, Balkanlar'da, Orta Doğu'da ortaya çıkan çatışmalar ve istikrarsızlık unsurları Türkiye'nin güvenliğini doğrudan tehdit altına sokmuştur.

Son gelişme olarak İran'ın atom zenginleştirme ve nükler çalışmaları ilerletmesi dünya ülkelerinin dikkatini Hazar bölgesine tekrar çekmiştir. Her ne kadar bir müddet dinmiş görünen Hazar sorunu gündeme gelme olasalığı çok yüksek. Bu durum Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın aleyhine olsada, bu ülkeleri dünya arenasında daha önemli kılacaktır. Gürcüstan'daki iktidar değişikliğinden sonra Hazar bölgesine bir adım daha yaklaşmış olan ABD'nin ağırlığı daha da artacaktır. Azerbaycan'ın bu durumu kendi lehine çevirebilmesi Karabağ sorunun çözümüne temel zemin yaratabilir.

Türkiye, barışçıl ve yapıcı dış politikası ve caydırıcı askeri gücü sayesinde son on beş yıldır etrafında süre giden yangından korunmayı başarmıştır. Hazar Bölgesi çevresinde görülen silahlanma yarışı, ortaya çıkan siyasi ve askeri kutuplaşma kısa ve orta vadede her açıdan Türkiye'nin çıkarlarına olumsuz etki edecek nitelik kazanabilir. Bu ortamda Türkiye'nin müttefikleri ve komşularıyla yapıcı diyalogu hem kendi istikrarı hem de Hazar Bölgesi ülkelerinin istikrarı açısından büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

28 Mart 1998 "Azerbaycan Prezidenti HeyderAliyevRusyaHarici İşler NazirininBirinci Müavinini Kabul Etmiştir", **Azerbaycan Gazetesi**.

20-26.04.1998 "Caspian Deal Nixed", **The St.Petersburg Times**.

27 Kasım 1995 Hazar Uğrunda Diplomatik Savaş", **Azadlıq gazetesi**.

04 Temmuz1998 "Kazakistan ile Rusya Hazar'ı Paylaştı", **Cumhuriyet**.

3 Mart 1998 "The Art Of Doing Business", **Azerinews.**

Abdül, Mirze: "Nüfus ve Petrol Kavgası", **Azadlıq gazetesi, 29 Ocak 1997.**

Ahmedov, Memmed: "Hazar'ın Statüsü Probleminin tarihi–siyasi yorumu", **Azadlıq gazetesi**, 14 Şubat 1998.

Akimov, Aleksandr: "Oil and Gas in the Caspian Sea Region: An Overview of Cooperation and Conflict," **Midlle East and Caucassus**, Ekim 1999, s.11.

Askerov, Gorhmaz: "Hazar'ın Statüsü", **Ayna gazetesi**, 14 Eylül 1998.

Aslanov, Vagif: "Hazar Kavgası", **Avrasya gazetesi**,(Azerbaycan) 3 Ekim 1997.

Asula, M.: "Paylaşılan Hazar ve Bakü-Ceyhan", **Türkiye Gazetesi** 31 Temmuz 1998.

Barylski, Robert V.: "Russia, the West, and the Caspian Energy Hub", **Middle East Journal**, Volume 49, No. 2, Spring 1995, s.2

Baykova, Elena: "Kaspiy Voruujilsya Do Zubov", **Nezavisimaya Gazeta**, 11 Haziran 2004.

Clagett, B. M.: "Ownership of Seabed and Suboil Resources in the Caspian Sea Under the International Law", **Caspian Crosroad Magazine**, Volume 1, Issue no. 3, Summer Fall 1995, http://ourworld.compuserve.com/homepages/ usazerb/casp.htm .

Croissant, M. C. ve Croissant, M. P.: "Hazar'ın Statüsü Sorunu: İçeriği ve Yansımaları", **Avrasya Etütleri**, Cilt 3, Sayı 4, Kış 1996/97.

Cutler, Robert M.: "Russia Reactivates Its Caspian Policy With New Demarcation Approach," **Central Asia-Caucasus Analyst Journal**, 21 June 2000.

Daly, J.: "Oil, Guns and Empire: Russia, Turkey Caspian New oil and Montreux Convention, **Caspian Crosroad Magazine**, Volume 3, Issue no. 2, Fall 1997, http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/235.htm.

Demir, Ali F.: **Türk Dış Politikası Perspektifinden Kafkasya**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2003.

Didivari, R.: "Hazar'ın Milli Sektorlara Bölünmesi Meselesinde Ümumi Razılık", **Halk Gazetesi**, 18 şubat 1998.

Federov, Y.: "Russian Policies toward Caspian Region Oil: Neo-İmperial or Progmatic?", Perspectives on Central Asia, Vol.1, Number 6, September 1996, **Journal of Qafqaz University,** No. 2 1999 s.32.

Fuller, G.: "Geopolitical Dynamics of the Caspian Region", **Caspian Crosroad Magazine**, Volume 3, Issue no 2, Fall 1997, http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/casp.htm.

Gökay, Bülent: "Caspian Uncertainties: Regional Rivalries and Pipelines", **Perceptions**, March – May 1998.

Gökmen, O.: "Hazar'da Dost Gezer! Düşman Gezer!.." **Türkiye Gazetesi**, 18 ekim1998.

Gordienko, Anatoliy: "Poproşu Ne Zarıvatsya", **Nezavisimaya Gazeta**, 14 Nisan 2003.

Gouliyev, R.: **Petrol ve Politika**, İstanbul-1997

Sabiroğlu, İlkin: "The Art Of Doing Business", **Azerinews**, 25 Şubat – 3 Mart 1998, s.7

Kepbanov, Y. A.: "The New Legal Status of the Caspian Sea is the Basis of Regional Co-operation and Stability, **Perceptions**, Aralık 97 – Şubat 98.

Klare, Michael T.: "The Oil that Drives the US Military", **Global Policy Forum,** 9 October 2004, http://www.globalpolicy.org/security/oil/2004/1009protection.htm

Larrabe, Stephen ve Lesser Ian O.:	**Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası**, Çev. Mustafa Yıldırım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.
Matveev, Aleksey:	"SŞA Pomogayut Kazakhstanu Formirovat VMF",**Gazeta SNG**, 21 Mart 2001, http://www.gazetasng.ru/article.cgi?id=48523.
Memmedli, Nureddin:	"Hazar Sulh ve Dostluk Denizi Olmalıdır", **Hürriyet Gazetesi**, (Azerbaycan) 17 Nisan 1997.
Memmedov, Rüstem:	"Mejdunarodno-Pravovoy Status Kaspiyskogo Morýa Vçera Segodnya Zavtra" (Hazar'ın Hukuk Açısından Statüsü: Dün, Bugün, Yarın.), **Orta Asya ve Kafkasya Bilgi–Analiz Merkezi Dergisi**
Mirkadirov, Rauf ve Plugataryov, Igor:	"V Azerbaycane Poyavyatsya Voennıe Bazı SŞA", **Nezavisimaya Gazeta**, 18 Ağustos 2004.
Mirkadirov, Rauf:	"İm Neçivo Delat Na Kaspii", **Nezavisimaya Gazeta**, 23 Mart 2004.
Mollazade, Jayhun:	"Azerbaijan and the Caspian Basin," **Pipeline and Geopolitics**, 04 Nisan1998, http://www.ksg.harvard.edu/csia/sdi/Molz.htm.
Muhin, Vladimir:	"Nekollektivnaya Bezapasnost", **Evraziya Sevodnya** , 16 haziran 2003.
Nasser, S. ve Masoud J.:	"Azerbaijan's Contract of the Century with western Oil Consortium," **Status Of Hazar**, Mayıs 1998.
Nasibli, Nasib:	"İran's Caspian Policy: Time To Make A Decision" **Central Asia-Caucasus Analyst**, 10 February, 2003.
Nasibli, Nasib:	"Azerbaycan'ın Geopolitikası ve Neft" (Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol), **Hazar Üniversitesi Dergisi**, Bakü, 2000.
Ogan, Sinan:	''Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü,'' Türksam Yayınları, 14 Şubat 2005, http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=32&yazi=153 , (çevirim içi) Ocak 2006
Peimani, Hooman:	"Turkmenistan'a Military Investments: The Start of An Arms Race," **Central Asia-Caucasus Analyst**, 28 January 2004.
Qasımov, V.:	"Xezerin Statusu Yeniden Dartışıldı", **Avrasiya Gazetesi**, Aralık 1998.

Raczka, Witt: "A sea or alike? The Caspian's long odyssey", **Central Asian Survey**, 2000, s.19.

Şahinoğlu, E.: "Xezer: Yeni Kombinasiyalar", **Azadlıq Gazetesi**, 03 nisan 1998.

Shoumikhin, A.: "Economic and Politics of Developing Caspian Oil Resources", **Perspectives on Central Asia**, Volume 1, N: 8, November 1996.

Sokut, Sergey: "Kaspiy Stoit Voynı," **Nezavisimaya Gazeta** , 4 Mart 2003.

Taşpınar, S.: "Statü Sorununu Rusya Çözdü", **Yeniyüzyıl Gazetesi**, 11 mayıs 1998.

Thomas, Timothy ve Shull John: **Rusya'nın Milli Menfaatleri ve Hazar Denizi**, Çev. Yılmaz Tezkan, Ülke Kitapları, İstanbul, 2000, s.115-118.

Yusufzade, K.: "The Status of the Caspian", **Azerbaijan International**, Autumn 1994

Zevelev, İgor: "Russian Foreign Policy and Strategic Interest in Caspian Region",**The Geopolitics of Oil, Gas, and Ecology in the Caucasus and Caspian Basin**, Barkeley-1998 s. 69